

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ СЕМЕНА КУЗНЕЦЯ

КУЗЬКІН ЄВГЕН ЮРІЙОВИЧ

УДК 352.075:35.072.1:336.14(477)(043.3)

**ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗШИРЕННЯ
ФІСКАЛЬНОГО ПРОСТОРУ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В
УМОВАХ ФІНАНСОВОЇ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ**

Спеціальність 08.00.08 – гроші, фінанси і кредит

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора економічних наук

Харків – 2019

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано в Харківському національному економічному університеті імені Семена Кузнеця Міністерства освіти і науки України.

Науковий консультант: доктор економічних наук, професор,
член-кореспондент НАПН України,
заслужений діяч науки і техніки України
Пономаренко Володимир Степанович,
Харківський національний економічний університет
імені Семена Кузнеця, ректор.

Офіційні опоненти: доктор економічних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України
Чугунов Ігор Якович,
Київський національний торговельно-економічний
університет,
завідувач кафедри фінансів;

доктор економічних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України
Кириленко Ольга Павлівна,
Тернопільський національний економічний
університет,
завідувач кафедри фінансів ім. С.І. Юрія;

доктор економічних наук, доцент,
Замасло Ольга Теодорівна,
Львівський національний університет
імені Івана Франка,
професор кафедри фінансів, грошового обігу і
кредиту.

Захист відбудеться «23» жовтня 2019 р. о 13⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради, шифр Д 64.055.02, у Харківському національному економічному університеті імені Семена Кузнеця за адресою: 61166, м. Харків, пров. Інженерний, 1-а.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотечі Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця за адресою: 61166, м. Харків, пров. Інженерний, 1-а.

Автореферат розіслано «20» вересня 2019 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

І.М. Геращенко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Конституційні засади місцевого самоврядування в Україні визначають нормативну базу та фінансове підґрунтя діяльності органів місцевого самоврядування як вагомій передумови та фундаментальні основи реалізації демократичного принципу народовладдя в державному устрої. Проте розвиток місцевого самоврядування тривалий час відбувався тільки на рівні міст обласного значення, оскільки переважна більшість територіальних громад через їх надмірну подрібненість та недостатню фінансову базу виявлялися неспроможними виконувати в повному обсязі надані розширені повноваження, забезпечувати належне виконання на місцевому рівні власних та делегованих державою функцій.

Реформування системи місцевого самоврядування відповідно до пріоритетів та положень фінансової децентралізації передбачає необхідність здійснення значних змін в адміністративно-територіальному устрої та фінансовій системі держави, що пов'язані із суттєвим перерозподілом повноважень, відповідальності та фінансових ресурсів між державними органами та самоврядуванням, яке представляє територіальні громади. В сфері реформування бюджетної системи змінено підходи до складання бюджетів і бюджетного вирівнювання, що вже дозволило досягти помітного підвищення бюджетної та фінансової самостійності місцевих бюджетів за рахунок розширення їхньої дохідної бази, децентралізації видаткових повноважень у соціально-культурній сфері та чіткого розподілу компетенцій за принципом субсидіарності; запровадження нових видів трансфертів, встановлення нової системи вирівнювання за закріпленими загальнодержавними податками. Проте нарівні із вагомими позитивними результатами проведених реформ при здійсненні змін в системі міжбюджетних відносин загострилися протиріччя та суперечності, які тривалий час накопичувалися в сфері місцевих фінансів, такі як структурні та регіональні диспропорції між громадами й територіями з різним рівнем фінансового потенціалу, нерівномірність розподілу фіскальних повноважень між органами місцевого самоврядування та органами виконавчої влади на різних рівнях адміністративно-територіального устрою, недостатній через недофінансування рівень якості надання місцевою владою та органами самоврядування публічних послуг населенню та ін.

Крім того, сучасні умови світового розвитку визначаються неухильним посиленням динамічності економічних явищ та процесів, зростанням мінливості та невизначеності трансформацій фіскального середовища, джерелами яких виступають все більш помітні виявлення тенденцій щодо розбудови новітнього технологічного укладу, накопичення глобальних проблем і викликів, загострення кризових проявів наявних структурних диспропорцій та циклічних спадів і т. і. Фіскальна політика та механізм формування державного бюджету за такі умови обов'язково мають враховувати потенційні ризики виникнення різного роду непередбачуваних загроз та небезпек, протидія яким звичайно потребує оперативного здійснення додаткових бюджетних видатків, що в свою чергу, без відповідного фінансового забезпечення можуть стати перешкодою для збереження стабільності економічного стану держави. Необхідність удосконалення та розвитку наукового обґрунтування підходів щодо випереджувального створення такого забезпечення в сучасних дослідженнях проблематики державних і місцевих фінансів обумовлюють доцільність активізації досліджень в сфері наукового обґрунтування положень та рекомендацій, орієнтованих на розгляд бюджетного процесу в контексті формування та розширення певного фіскального простору місцевого самоврядування.

Теоретичні та практичні аспекти розбудови механізму фінансового забезпечення виконання на місцевому рівні органами влади та самоврядування власних та делегованих державою функцій, формування податкового та бюджетного потенціалів територій розглядалися в роботах багатьох вітчизняних та зарубіжних учених, таких як Є. Балацький, О. Батанов, Ф. Вейленкурт, А. Варудакіс, Є Вінокуров, Г. Возняк, Г. Габорі, Ш. Грей, І. Д'яконова, О. Євтушенко, Ю. Іванов, В. Кравців, Е. Конярова, Т. Лейн, І. Луніна, Т. Лушагіна, Р. Масгрейв, В. Опарін, А. Осипов, К. Павлюк, Ю. Пасічник, Н. Педченко, А. Скоринін, С. Слухай, В. Стрілець, С. Фролов, Ч. Тібу, І. Щербина, Л. Якобсон та ін. Проте, в багатьох дослідженнях проблематики формування місцевих бюджетів обмежується недостатнім урахуванням специфічного характеру визначення потреб фінансування власних та делегованих державою функцій органами місцевого самоврядування або фрагментарним розглядом окремих аспектів підтримки фінансової автономії місцевих бюджетів. З іншого боку, широке коло глибоких досліджень фінансових питань децентралізації державної влади, що проводилися науковцями, такими як С. Біла, Д. Бьюкенен, Р. Вагнер, О. Васильєва, З. Варналій, К. Ващенко, Ж. Ведель, Н. Глазунова, І. Грицьак, К. Деві, Н. Каменська, О. Карий, М. Кизим, Ю. Ковбасюк, Т. Козак, В. Куйбіда, Ю. Куц, А. Лелеченко, В. Мамонова, А. Матвієнко, Я. Панас, Ю. Панейко, К. Плоккер, В. Пономаренко, В. Остром, Е. Остром, О. Решеvecь, С. Романюк, П. Свяневич, І. Сторонянська, А. Ткачук, В. Толкованов, М. Харитончук, Г. Холліс, Х. Циммерманн, А. Шах та ін., також не у повній мірі враховують фінансові аспекти розширення поточних і перспективних потреб у збільшенні обсягів фінансування територіального розвитку в контексті децентралізації бюджетної системи держави. Забезпечення зростаючих потреб у зміцненні фінансової бази місцевого самоврядування в роботах таких провідних дослідників питань децентралізації державного та місцевих бюджетів, як Р. Аренд, Р. Баль, Д. Брун, К. Ваммель, Н. Гілл, А. Гош, Р. Ебел, Т. Єфименко, О. Замасло, С. Йілмаз, Д. Кім, Д. Кінг, О. Кириленко, А. Крисоватий, М. Куреші, Е. Летуз, Ч. Макклюр, Д. Мартінез-Васкез, Д. Острі, Г. Петері, А. Родрігез-Поуз, Р. Рой, Л. Сідельнікова, О. Сидорович, Д. Стегареску, Д. Тібо, Д. Трейсман, К. Халберт, П. Хеллер, А. Хьюті, І. Чугунов та ін. пов'язується із необхідністю системного та комплексного підходу щодо формування єдиного фіскального простору місцевого самоврядування. При цьому активізація ролі та підвищення значення бюджетних важелів в напрямку зміцнення фінансової бази самоврядування має здійснюватися як через виявлення та реалізацію резервів збільшення доходів бюджету, так і в аспекті посилення їх цільової орієнтації на основі упорядкування державних та регіональних пріоритетів і завдань розвитку із подальшою концентрацією фінансових ресурсів (при дотриманні вимог збереження фінансової стійкості та фіскальної стабільності економічної системи певного рівня), необхідних для вирішення відповідних значущих проблем і питань. Здійснення такої активізації в сучасних умовах фінансової децентралізації вимагає суттєвої переорієнтації методології та практики планової діяльності місцевого самоврядування у фінансовій сфері: від традиційного ухвалення рішень щодо збалансування і корегування доходів та видатків бюджету відповідного рівня до використання новітніх технологій бюджетного планування на основі впровадження положень концепції фіскального простору.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційну роботу виконано відповідно до плану науково-дослідних робіт Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця за темами: «Ризик-орієнтований підхід у забезпеченні протидії відмиванню коштів, фінансуванню

тероризму та розповсюдження зброї масового знищення» (номер державної реєстрації 0118U000058), в межах якої автором розроблено підрозділ «Державний механізм оцінки ризиків відмивання коштів»; «Стратегія розвитку банківської системи України в умовах інтеграції FinTech» (номер державної реєстрації 0118U007176), в межах якої автором розроблено розділ «Еволюційні тенденції децентралізації макроекономічної системи як середовища розвитку фінансової системи»; «Вдосконалення митного регламентування експортно-імпоротної діяльності територіальних органів ДІС» (номер державної реєстрації 0118U007187), в межах якої автором розроблено підрозділ «Формування фіскального простору місцевого самоврядування»; «Трансформація фінансової архітектури в інформаційній економіці» (номер державної реєстрації 0118U007195), в межах якої автором розроблено розділ «Удосконалення регулювальних механізмів місцевих запозичень та врахування фіскальних ризиків».

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є розроблення теоретико-методологічних і концептуальних положень, методичного забезпечення і практичних рекомендацій щодо розширення фіскального простору місцевого самоврядування в умовах фінансової децентралізації. Для досягнення поставленої мети визначено такі завдання:

дати теоретичне обґрунтування та визначити складові процесу фінансової децентралізації;

узагальнити та систематизувати понятійно-категоріальний апарат предметної сфери фінансової децентралізації та розширення фіскального простору місцевого самоврядування;

виявити еволюційні тенденції фінансової децентралізації на національному та субнаціональному рівнях в унітарних державах;

обґрунтувати теоретико-методологічний базис формування фіскального простору місцевого самоврядування;

узагальнити закономірності та визначити концептуальні положення щодо розширення фіскального простору місцевого самоврядування в умовах фінансової децентралізації;

визначити структурну побудову та встановити особливості взаємодії складових механізму формування місцевих бюджетів в контексті розширення фіскального простору місцевого самоврядування;

визначити детермінанти та встановити напрямки формування фіскального простору місцевого самоврядування в Україні;

розробити методичні положення щодо оцінки стану бюджетного потенціалу регіону;

узагальнити характеристики структурної побудови та фінансового наповнення базових моделей місцевого самоврядування;

розробити методичний підхід щодо оцінки диференціації місцевих бюджетів;

сформувати положення щодо фінансового обґрунтування доцільності формування об'єднаних територіальних громад в Україні;

дати обґрунтування науковому підходу до структуризації механізму та розробки методичних положень щодо середньострокового планування місцевих бюджетів в контексті розширення фіскального простору місцевого самоврядування;

розробити положення щодо визначення пріоритетів цільового фінансування програм та проектів розвитку на державному та місцевому рівні;

розробити методичний підхід щодо використання програмно-цільового підходу до формування місцевих бюджетів в умовах фінансової децентралізації.

Об'єкт дослідження – процеси формування та використання місцевих фінансів в рамках розширення фіскального простору місцевого самоврядування при здійсненні фінансової децентралізації.

Предмет дослідження – теоретико-методологічне та методичне розширення фіскального простору місцевого самоврядування в умовах фінансової децентралізації.

Методи дослідження. Теоретичною й методологічною основою дисертації є фундаментальні економічної та фінансової теорії, дослідження вітчизняних і зарубіжних науковців з проблематики формування державного та місцевих бюджетів, розширення фінансової бази місцевого самоврядування. Для вирішення поставлених завдань використано наступні загальнонаукові та спеціальні методи і прийоми наукового пізнання: *теоретичне узагальнення* – для узагальнення та подальшого розвитку теоретичних основ забезпечення фінансової самостійності та фіскальної відповідальності місцевого самоврядування; *аналіз і синтез* – для визначення детермінант розширення фіскального простору місцевого самоврядування в Україні; *статистичний аналіз* – для оцінки фінансового стану місцевих бюджетів та визначення тенденцій фінансової децентралізації; *формалізація* – для розробки методичного підходу щодо середньострокового бюджетного планування місцевих фінансів; *таксономічний аналіз* – для оцінки бюджетного потенціалу об'єднаних територіальних громад в умовах фінансової децентралізації; *кластерний аналіз* – для визначення регіональної та структурної диференціації місцевих бюджетів; *кореляційний аналіз та канонічні кореляції* – для формалізації взаємозв'язків та взаємозалежностей детермінант розширення фіскального простору місцевого самоврядування; *контент-аналіз, морфологічний аналіз* – для уточнення понятійно-категоріальної сфери досліджень в напрямку фінансової децентралізації та розширення фіскального простору; *теорія логіки та метод структурно-логічного аналізу* – для обґрунтування структурної побудови механізму формування місцевих бюджетів в контексті розширення фіскального простору місцевого самоврядування; *метод аналізу ієрархій* – для обґрунтування підходів щодо розробки та виконання цільових проектів і програм територіального розвитку, врахування фіскальних ризиків; *матричний метод* – для обґрунтування критеріїв та форм раціоналізації міжбюджетних фінансових потоків; *графічний* – для наочного зображення і схематичного представлення теоретичних та практичних результатів дослідження.

Інформаційною базою дослідження є закони України та рішення Кабінету Міністрів з питань місцевих фінансів, розробки вітчизняних і зарубіжних науковців відносно формування та розширення фіскального простору місцевого самоврядування, статистичні й звітні дані щодо розробки та виконання державного та місцевих бюджетів, матеріали наукових періодичних видань, науково-практичних конференцій, аналітичні огляди, офіційні ресурси мережі Інтернет.

Наукова новизна одержаних результатів дослідження полягає у розвитку теоретичних положень та розробленні концептуальних, методологічних, науково-методичних підходів та практичних рекомендацій щодо розширення фіскального простору місцевого самоврядування, зокрема:

вперше:

теоретично обґрунтовано положення концепції розширення фіскального простору місцевого самоврядування, що в умовах фінансової децентралізації запропоновано розглядати як процес надання територіальною громадою, представленою органами місцевого самоврядування, переважно опосередкованого регулятивного впливу, перш за все, через використання фінансових та податкових

важелів, внесення змін в інституціональні режими здійснення економічної та соціальної активності, на об'ємні, просторові та часові параметри формування та розподілу місцевих фінансів для посилення перспективної орієнтації бюджетного процесу підвищення фіскальної дисципліни;

сформовано теоретико-методологічний базис розширення фіскального простору місцевого самоврядування, в рамках якого на основі виділення закономірностей перерозподілу владних компетенцій та повноважень у фінансовій сфері, а також конкретизації методичного та інструментального забезпечення даного процесу визначено авторське бачення базисних складових, які характеризують ключові питання та протиріччя процесу розширення фіскального простору;

обґрунтовано структурну побудову та визначено особливості взаємодії складових механізму формування місцевих бюджетів в контексті розширення фіскального простору місцевого самоврядування, цілеспрямована взаємодія складових якого визначається орієнтацією на самовідтворення системи розподілу владних повноважень, дотримання вимог пріоритетності фінансових та фіскальних інтересів територіальної громади над індивідуальними прагненнями її окремих членів, пропорційності розвитку інституціонального середовища;

обґрунтовано науковий підхід щодо визначення сутності та структуризації процесу фінансової децентралізації, що на відміну від існуючих підходів, пропонується розглядати в контексті упорядкування складових цього процесу за фінансовими орієнтирами цільової спрямованості перерозподілу владних повноважень та компетенцій: для фінансової децентралізації як найбільш загального явища у цій сфері характерною є спрямованість на підвищення фінансового потенціалу територіальної економічної системи у цілому; для фіскальної децентралізації – на розширення фіскального простору місцевого самоврядування; для бюджетної та податкової децентралізації – на забезпечення підвищення параметрів податкового наповнення та збільшення місцевого бюджету;

систематизовано характеристики структурної побудови та фінансового наповнення базових моделей місцевого самоврядування, особливість підходу щодо узагальнення яких пов'язана із урахуванням наявного стану централізації владних повноважень та компетенцій, що знаходять відображення при формуванні складових та джерел фінансового забезпечення місцевих бюджетів;

удосконалено

методичний підхід щодо оцінки диференціації місцевих бюджетів, відмінність якого від існуючих підходів полягає в урахуванні структурного (за ознакою відмінностей у співвідношенні власних та закріплених доходів, а також видатків на виконання власних та делегованих функцій за видами місцевих бюджетів) та регіонального (розподіл ланок адміністративно-територіального устрою держави за однорідністю абсолютних та відносних параметрів процесів акумулювання надходжень до бюджету та фінансування видатків) аспектів диференціації на основі виявлення характеристик, за якими між складовими місцевими бюджетами різних рівнів виникають найбільші розбіжності, що дозволяє врахувати при проведенні фінансової децентралізації передумови, причини виникнення та можливі прояви диспропорцій в системі внутрішніх зв'язків та взаємовідносин в місцевих бюджетах;

обґрунтування положень щодо встановлення доцільності формування об'єднаних територіальних громад в Україні, визначення фіскальних повноважень та відповідальності місцевого самоврядування, що на відміну від існуючих підходів, пропонується здійснювати з урахуванням зіставлення характеристик місцевого

бюджету територіальної громади за доходними (структура джерел надходжень, що розглядається з позицій рівня автономії, для оцінки якої застосовується показник оцінки дотаційності місцевого бюджету як частка в ньому трансфертних надходжень з державного бюджету) та видатковими (визначаються на основі розподілу витрат бюджету на такі, що є обов'язковими та необов'язковими для підтримки належної якості життя мешканців території) параметрами;

методичне забезпечення середньострокового бюджетного планування місцевих фінансів, особливість якого в рамках авторського бачення сучасного контексту децентралізації державних фінансів, полягає у використанні запропонованої послідовності складання місцевого бюджету на середньостроковий період, що базується на упорядкуванні складових визначеного автором механізму середньострокового планування місцевих бюджетів в контексті розширення фіскального простору місцевого самоврядування;

методичний підхід щодо визначення пріоритетів цільового фінансування програм та проектів розвитку на державному та місцевому рівні, особливість якого полягає у формалізації взаємозв'язків та взаємозалежностей між детермінантами розширення фіскального простору місцевого самоврядування для обґрунтування планових параметрів, видаткових лімітів та обмежень місцевих бюджетів при середньостроковому бюджетному плануванні;

методичний підхід щодо розробки та виконання цільових проектів і програм регіонального соціально-економічного розвитку, що базується на інтеграції положень програмно-цільового підходу (реалізація яких здійснюється на основі застосування інструментарію методу аналізу ієрархій та аналітичної процедури структурування пріоритетів) та концепції розширення фіскального простору (базується на формалізації взаємозв'язків та взаємозалежностей детермінант розширення фіскального простору місцевого самоврядування).

дістали подальшого розвитку:

визначення сутності категорії «фіскальний простір місцевого самоврядування», що, на відміну від існуючих підходів, пропонується розглядати як сукупність локалізованих в межах певної території економічних процесів і відносин, результати здійснення яких в рамках дії податкового та бюджетного механізмів держави визначають на основі розробки та реалізації активної фіскальної політики фінансовий потенціал, який може бути використаний для реалізації органами самоврядування на місцевому рівні діапазону рішень в сфері регіонального розвитку, що відповідають загальнодержавним цілям та пріоритетам підтримки життєдіяльності територіальної громади, в межах дотримання вимог та обмежень щодо збереження стійкості фінансового стану держави та її регіонів, що дозволяє урахувати просторовий та часовий аспекти формування розподілу місцевих фінансів;

методичний підхід щодо оцінки стану бюджетного потенціалу регіону, що на відміну від існуючих підходів, базується на імплементації положень доходно-видаткової концепції бюджетного потенціалу як відображення здатності місцевого самоврядування щодо залучення додаткових джерел фінансування заходів для вирішення місцевих питань на основі визначення відповідного інтегрального показника як результату співвідношення узагальнюючих оцінок рівня розвитку видаткової та доходної складових бюджетного потенціалу, розрахованих як таксономічні показники рівня розвитку

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що розроблені теоретико-методологічні положення доведені до рівня конкретних методичних

рекомедацій, спрямованих на зміцнення фінансової бази місцевих бюджетів через розширення фіскального простору місцевого самоврядування в умовах фінансової децентралізації.

Наукові результати дисертаційної роботи, що мають прикладний характер, знайшли практичне застосування у державних установах, органах місцевої влади та самоврядування, громадських об'єднаннях. Так, у діяльності Асоціації міст України (довідка про впровадження № 3-67 від 28.05.2019 р.) застосовуються рекомендації щодо оцінки стану бюджетного потенціалу ремонту, середньострокового бюджетного планування місцевих фінансів та упорядкування складових механізму середньострокового планування місцевих бюджетів в контексті розширення фіскального простору місцевого самоврядування, встановлення доцільності формування об'єднаних територіальних громад в Україні; у Комітеті Верховної Ради України з питань бюджету (довідка про впровадження № 04-13/14-829 від 29.05.2019 р.) застосовує розробки щодо створення методичного підходу для середньострокового бюджетного планування місцевих фінансів в контексті розширення фіскального простору самоврядування та щодо встановлення доцільності формування об'єднаних територіальних громад в Україні, визначення фіскальних повноважень та відповідальності місцевого самоврядування на основі використання методичного підходу щодо оцінки диференціації місцевих бюджетів та визначення пріоритетів фінансового забезпечення проектів і програм регіонального соціально-економічного розвитку на державному та місцевому рівні; у практичній роботі Департаменту фінансів Черкаської обласної державної адміністрації (довідка про впровадження №109-15 від 14.05.2019 р.) використано рекомендації щодо встановлення доцільності формування об'єднаних територіальних громад в Україні, визначенням фіскальних повноважень та відповідальності місцевого самоврядування в рамках подолання протиріч сучасного етапу здійснення реформ адміністративно-територіального устрою держави, бюджетної децентралізації; у роботі Департаменту фінансів Дніпропетровської обласної державної адміністрації (довідка про впровадження №1005/0/17-19 від 28.05.2019 р.), використовуються рекомендації щодо розробки та виконання цільових проектів і програм регіонального соціально-економічного розвитку, щодо визначення пріоритетів цільового фінансування програм та проектів розвитку на державному та місцевому рівні, щодо встановлення доцільності формування об'єднаних територіальних громад, визначення фіскальних повноважень та відповідальності місцевого самоврядування; у практичній роботі Кабінету Міністрів України (довідка про впровадження №05-11/12-247 від 27.05. 2019 р.) використано розробки щодо підвищення ефективності реалізації державної політики, а також підвищення ефективності видатків та економії бюджетних коштів, щодо оцінки стану бюджетного потенціалу регіону, щодо залучення додаткових джерел фінансування заходів щодо вирішення місцевих питань, щодо визначення сутності та структуризації процесу фінансової децентралізації; в діяльності Департаменту фінансів Львівської області державної адміністрації (довідка про впровадження № 12-213/0/2/-19 від 28.05.2019 р.) впроваджено рекомендації щодо удосконалення структурної побудови та фінансового наповнення базових моделей місцевого самоврядування в напрямку урахування наявного стану централізації вкладних повноважень та компетенцій, щодо встановлення доцільності формування об'єднаних територіальних громад в Україні, визначення фіскальних повноважень та відповідальності місцевого самоврядування, оцінки диференціації місцевих бюджетів; у діяльності Департаменту фінансів виконавчого органу Київської міської ради (Київської міської державної

адміністрації) (довідка про впровадження № 054-7-22/1337 від 28.05.2019 р.) застосовує розробки щодо визначення структурної побудови та встановлення особливостей взаємодії складових механізму формування місцевих бюджетів в контексті розширення фіскального простору місцевого самоврядування; в діяльності Міністерства фінансів України (довідка про впровадження № 05000-08/15 від 28.05.2019 р.) впроваджено методичний підхід щодо оцінки стану бюджетного потенціалу регіону, що базується на імплементації положень доходно-видаткової концепції бюджетного потенціалу, використані положення щодо встановлення доцільності формування об'єднаних територіальних громад в Україні, визначення фіскальних повноважень та відповідальності місцевого самоврядування з урахуванням зіставлення характеристик місцевого бюджету територіальної громади за доходними та видатковими параметрами, у діяльності Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України (довідка про впровадження № 7/6/8675-19 від 29.05.2019 р.) застосовуються рекомендації щодо методичного підходу до оцінки диференціації місцевих бюджетів, а також щодо визначення стану бюджетного потенціалу регіонів та рекомендації щодо організації середньострокового бюджетного планування місцевих фінансів; у роботі апарату Верховної ради України (довідка про впровадження № 05-3/02-1 від 28.05.2019 р.) використано рекомендації щодо реформування фінансової сфери в концепції розширення фіскального простору місцевого самоврядування, а також рекомендації щодо створення методичного підходу для середньострокового бюджетного планування місцевих фінансів.

Результати дослідження, а саме методичне забезпечення оцінки стану бюджетного потенціалу регіону, диференціації місцевих бюджетів, середньострокового бюджетного планування місцевих фінансів, і обґрунтування положень щодо встановлення доцільності формування об'єднаних територіальних громад в Україні застосовуються в навчальному процесі кафедри фінансів Харківського національного економічного університету ім. С. Кузнеця при викладанні дисциплін «Фінанси» та «Бюджетна система» (підготовка студентів за спеціальністю 072 «Фінанси, банківська справа та страхування») (довідка про впровадження №19/86-02-126/1 від 03.06.2019 р.).

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійно виконаною науковою працею, всі результати якої одержані безпосередньо здобувачем і знайшли відображення в наукових публікаціях. Внесок здобувача в роботи, виконані у співавторстві, відображено в списку опублікованих праць.

Апробація результатів дисертації. Основні результати досліджень, висновки і рекомендації, викладені в дисертації, пройшли апробацію у доповідях і виступах здобувача на 11 міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях, симпозіумах: симпозіуму з нагоди 65-річчя Харківського інституту фінансів Українського державного університету фінансів та міжнародної торгівлі «Розвиток фінансових відносин в умовах трансформаційних процесів: український вимір» (Харків, 2008 р.), Всеукраїнській конференції «Еволюція української державності: соціально-економічні, політичні, культурні аспекти» (Харків, 2009 р.), Міжнародному симпозіумі «Розвиток фінансових відносин в умовах трансформаційних процесів» (Харків, 2009 р.), II Міжнародному симпозіумі «Розвиток фінансових відносин в умовах трансформаційних процесів: український вимір» (Харків, 2009 р.), Міжнародній науково-практичній конференції молодих учених та студентів «Гуманітарний та соціальний розвиток суспільства як шлях покращення економічного стану країни» (Харків 2014 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «Бюджетно-податкова

політика та регіональний розвиток України» (Ірпінь, 2015 р.), VIII Симпозіумі «Удосконалення механізмів регулювання фінансово-економічного забезпечення сталого розвитку підприємств і регіонів» (Харків, 2015 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «Економічний розвиток і спадщина Семена Кузнеця» (Харків, 2018 р.), XI симпозіум «Фінансова система України: актуальні питання, досягнення та можливості» (Харків, 2018 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми економіки, управління та фінансів»: матеріали (Дніпро, 2019 р.), Всеукраїнській науково-практичній конференції здобувачів вищої освіти і молодих учених «Актуальні проблеми формування ефективної фінансово-економічної системи України в умовах глобальної кризи» (Харків, 2019 р.).

Публікації. Результати дисертації опубліковано у 39 наукових працях загальним обсягом 52,0 ум.-др. арк., з яких дисертанту належить 45,3 ум.-др. арк.; серед них видано 2 одноосібні монографії, 10 розділів у 5 колективних монографіях, 21 стаття у наукових фахових виданнях, з них 11 у виданнях, внесених до міжнародних наукометричних баз даних; 11 публікацій за матеріалами конференцій. У наукових працях, опублікованих у співавторстві, внесок автора наведено у списку публікацій.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається із анотації, вступу, шести розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків. Загальний обсяг дисертації – 647 сторінок (26,95 ум.-друк. арк.). Робота містить 53 таблиці (з них 19 займають 22 повні сторінки), 25 рисунків (з яких 10 розміщено на 10 повних сторінках), список використаних джерел з 829 найменувань – на 87 сторінках, 14 додатків – на 151 сторінці. Обсяг основного тексту дисертації становить 377 сторінок (15,7 ум.-друк. арк.).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертації, визначено мету, завдання, об'єкт і предмет дослідження, відображено наукову новизну та практичне значення одержаних результатів, наведено відомості про публікації та апробацію результатів дослідження.

У першому розділі – **«Теоретичні основи фінансового забезпечення місцевого самоврядування в контексті фінансової децентралізації»** – узагальнено та систематизовано понятійно-категоріальний апарат предметної сфери фінансової децентралізації та розширення фіскального простору місцевого самоврядування; узагальнити характеристики структурної побудови та фінансового наповнення базових моделей місцевого самоврядування; визначено структурну побудову та встановлено особливості взаємодії складових механізму формування місцевих бюджетів в контексті розширення фіскального простору місцевого самоврядування.

Місцеве самоврядування (МСВ), основу якого в системі управління державою становлять чітке визначення та ефективне виконання повноважень та компетенцій територіальних громад щодо вирішення нагальних проблем та завдань розвитку територій, являє собою первинну ланку демократичного устрою, орієнтованого на повну реалізацію законних прав та інтересів окремих індивідів та спільнот, активізацію процесів людського розвитку та сприяння дотриманню громадянських свобод, забезпечення неухильного підвищення якості життя та безперешкодного доступу громадян до продуктивного користування якісними адміністративними та соціальними послугами і т. ін. Найбільш суттєві та помітні відмінності між моделями місцевого самоврядування знаходять прояв у складі та структурі повноважень, виконання яких

органами МСВ пов'язано із необхідністю здійснення значних обсягів видатків. За ознакою використовуваних принципів побудови механізму розподілу владних повноважень та відповідного матеріально-фінансового забезпечення реалізації управлінсько-розпорядницьких компетенцій між центральним урядом та органами, що виражають інтереси територіальних громад запропоновано виділення трьох базових моделей місцевого самоврядування: централізована (ґрунтується на розгляді органів МСВ як невід'ємної складової апарату державного управління, що виконує загальнодержавні функції та забезпечує вирішення місцевих питань в межах виділених центральною владою повноважень); децентралізована демократична (базується на віднесенні питань місцевого розвитку до сфери компетенції органів МСВ, що здійснюють на місцевому рівні майже усю повноту публічної влади); децентралізована коопераційна (розподіл балансу повноважень та належного до них фінансового забезпечення діяльності між рівнями державної влади та органами місцевого самоврядування здійснюється на засадах субсидіарності).

Специфіка та особливості структурної побудови та функціонального наповнення базових моделей побудови місцевого самоврядування, що відрізняються ступенем централізації владних повноважень та компетенцій, закономірно відображаються на формуванні складових та джерел фінансового забезпечення МСВ. Необхідність удосконалення та розвитку наукового обґрунтування шляхів створення такого забезпечення в сучасних дослідженнях проблематики державних фінансів, підвищення фіскальної самостійності та фіскальної відповідальності на усіх рівнях устрою держави, бюджетної децентралізації обумовило поширення концептуальних положень, орієнтованих на розгляд питань формування фінансової бази державного управління та місцевого самоврядування в контексті формування та розширення фіскального простору (ФП). Особливого значення та актуальності вивчення даного питання набуває при формуванні місцевих бюджетів, оскільки саме на регіональному рівні процеси соціально-економічного розвитку держави отримують конкретний та цілеспрямований характер орієнтації впливу на задоволення індивідуальних та колективних потреб громадян у забезпеченні добробуту та високого рівня якості життя, а функціонування органів МСВ являє собою первинну форму організації демократичного устрою суспільства.

Узагальнення існуючих поглядів науковців на проблематику визначення природи походження та сутності феномену фіскального простору дозволило виявити наявні неоднорідність та неоднозначність термінологічного опису досліджуваного поняття, що знаходить прояв у виявленні таких підходів до розв'язання даного питання: ресурсно-видатковий (ФП розглядається як певний існуючий або потенційно досяжний резерв (потенціал) нарощування фіскального навантаження, тобто збільшення усіх видів надходжень до бюджетів усіх рівнів, а також акумулювання коштів у позабюджетних фондах); бюджетний або кількісний (ФП вважається сукупністю соціально-економічних, фінансових, інституціональних, організаційних, виробничо-технологічних, соціокультурних та інших передумов утворення та розвитку системи суспільних відносин, матеріальна основа, процеси параметри та результати здійснення яких визначають базу формування бюджетів усіх рівнів за наявні режими оподаткування та бюджетного процесу); цільовий або управлінський (ФП являє собою узагальнюючу характеристику сформованої в рамках функціонування та розвитку певної цілісної великомасштабної економічної системи заданого рівня та складності фінансової бази для реалізації владно-розпорядницьких повноважень та організаційно-управлінських компетенцій держави в різних сферах регулювання суспільних відносин); результативний (ФП вважається результатом реалізації певної

цілеспрямованої політики, тобто комплексу взаємозв'язаних програм та рішень у фіскальній, податковій, бюджетній, фінансовій сферах, що прямо або опосередковано базуються та забезпечують виконання стратегій та планів соціально-економічного розвитку держави та її територій, орієнтованої на активізацію процесів акумулювання, мобілізації та залучення державою фінансових ресурсів, необхідних для ефективного й належного виконання покладених на неї функцій та повноважень). Проте спільною ознакою розглянутих підходів є визнання тісноти зв'язку процесів формування та розширення ФП із фундаментальними закономірностями просторової побудови адміністративно-територіального устрою та фінансового механізму функціонування держави. Формування ФП місцевого самоврядування (що здійснюється в рамках наданих у розпорядження його органів прав і повноважень) на макроекономічному рівні являє собою вагомий важіль впливу на територіальне розміщення продуктивних сил, розподіл населення, рух фінансових та інвестиційних потоків в масштабах усієї держави і т. і., а на регіональному рівні – виступає найважливішою передумовою для вирівнювання територіальних диспропорцій, підвищення якості та рівня життя мешканців території, розвитку інфраструктури виробництва й життєдіяльності та ін.

Необхідною передумовою для реалізації потужного потенціалу впливу органів місцевого самоврядування на процеси соціально-економічного розвитку є реформування міжбюджетних відносин та децентралізація державних фінансів, очікуваним результатом чого має стати не простий перерозподіл повноважень у цій сфері, але формування для МСВ належного фіскального простору, адекватного складності існуючих проблем та завдань регіонального соціально-економічного розвитку, параметрам територіального господарського комплексу, стану природного середовища території та ін. При цьому фундаментальний характер змін, що відбуваються в системі державних фінансів, полягає саме у збільшенні можливостей органів місцевого самоврядування щодо належного фінансового забезпечення їх діяльності, а також у створенні для них дієвих мотиваційних механізмів для розробки і реалізації на регіональному рівні активної фіскальної політики.

Фіскальний простір МСВ при цьому пропонується розглядати як сукупність локалізованих в межах певної території економічних процесів і господарських відносин (сформованих в ході інституціонально-упорядкованої взаємодії суб'єктів, орієнтованої на реалізацію індивідуальних та колективних інтересів), результати здійснення яких в рамках дії податкового та бюджетного механізмів держави визначають на основі розробки та реалізації активної фіскальної політики фінансовий потенціал, який може бути використаний для реалізації органами самоврядування (в межах наданих ним прав і повноважень) на місцевому рівні діапазону рішень в сфері регіонального розвитку, що відповідають загальнодержавним цілям та пріоритетам підтримки життєдіяльності територіальної громади, в межах дотримання вимог та обмежень щодо збереження стійкості фінансового стану держави та її регіонів. За такий підхід, формування фіскального простору МСВ являє собою складну послідовність розгортання економічних явищ і процесів, в ході здійснення яких відбувається утворення ключових елементів ФП, до складу яких слід віднести податковий потенціал, бюджетний потенціал, бюджетну ємність (рис. 1). Реалізація поданого підходу щодо структуризації та визначення закономірностей формування фіскального простору МСВ дозволяє сформулювати концептуальне підґрунтя щодо оптимізації розподілу повноважень та відповідальності в системі міжбюджетних відносин та дати можливість підвищити обґрунтованість визначення резервів та встановлення шляхів розширення ФП в умовах децентралізації державних фінансів.

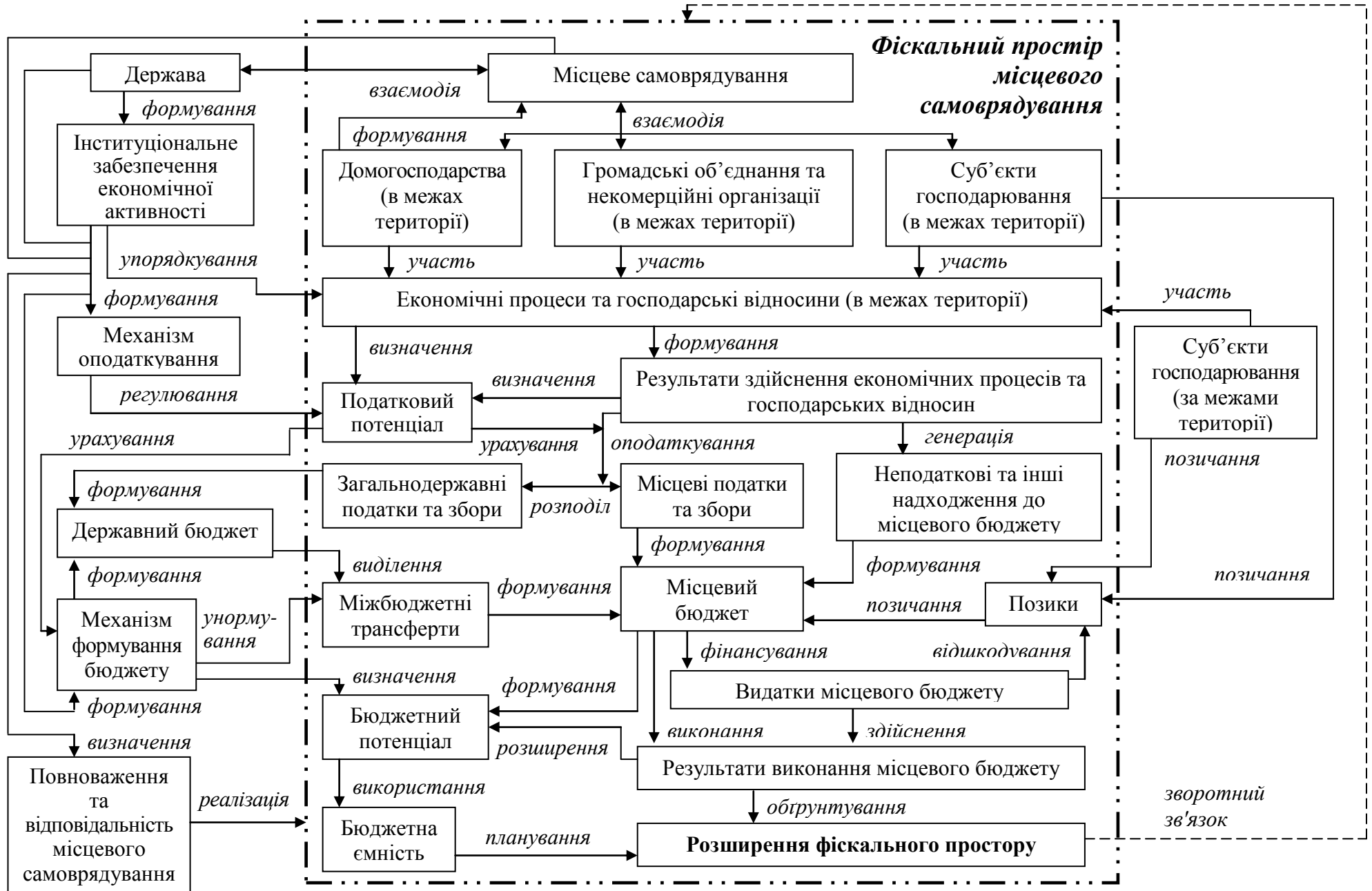

Рис. 1. Складові механізму формування фіскального простору місцевого самоврядування

У другому розділі – «Теоретико-методологічні та концептуальні засади формування та розширення фіскального простору місцевого самоврядування» – досліджено еволюційні тенденції фінансової децентралізації на національному та субнаціональному рівнях в унітарних державах; подано теоретичне обґрунтування сутності та визначення складових процесу фінансової децентралізації; обґрунтовано теоретико-методологічний базис формування та розширення фіскального простору МСВ; узагальнено закономірності та визначено концептуальні положення щодо розширення фіскального простору МСВ в умовах фінансової децентралізації.

Активізація реформаторських процесів трансформації системи державного управління, зміст яких нерозривно пов'язаний із фіскальною децентралізацією та підвищенням фінансової автономії МСВ, є однією з провідних сучасних тенденцій суспільного розвитку в широкому колі країн з унітарним державним устроєм. Проведена систематизація існуючих теоретичних підходів щодо визначення сутності феномену фінансової (бюджетної, фіскальної, податкової) децентралізації та узагальнення змістовного наповнення відповідного процесу перерозподілу державної влади у фінансовій сфері дозволили здійснити структурування складових даного процесу (рис.2).

Рис. 2. Складові та фінансові орієнтири цільової спрямованості процесу децентралізації державної влади в фінансовій сфері

Внутрішня залежність та ієрархічна підпорядкованість складових децентралізації державної влади визначається при цьому фінансовими орієнтирами цільової спрямованості перерозподілу владних повноважень та компетенцій: для фінансової децентралізації як найбільш загального явища у цій сфері характерною є орієнтація на підвищення фінансового потенціалу територіальної економічної системи у цілому; для фіскальної децентралізації – на розширення ФП місцевого самоврядування; для бюджетної та податкової децентралізації – на забезпечення підвищення параметрів податкового наповнення та збільшення місцевого бюджету. Реалізація запропонованого підходу щодо структуризації складових децентралізації державної влади в фінансовій сфері, в свою чергу, дозволяє здійснити органічне включення цього процесу та його елементів у загальний контекст реформаторських дій в напрямку системного перерозподілу державної влади. Неодмінною вимогою щодо успішного здійснення фінансової децентралізації в сучасному контексті реформування адміністративно-територіального устрою держави стає обґрунтування комплексного та цілісного теоретико-методологічного підґрунтя, здатного забезпечити як створення належних передумов для перерозподілу владних повноважень без втрати керованості та цілеспрямованості функціонування системи управління державними фінансами, так і визначення логічної черговості здійснення реформаторських заходів, узгодження змін у фінансовій сфері із іншими аспектами трансформації політичного та адміністративно-територіального устрою держави та ін. Крім того, в рамках сформульованої авторської гіпотези щодо формування належного теоретико-методологічного базису (рис. 3), сформованого для упорядкування реформаторських дій в напрямку розширення фіскального простору МСВ в умовах фінансової децентралізації, обов'язково мають бути створені належні засади і для узгодження суперечливих внутрішніх складових даного процесу.

Рис. 3. Візуалізація авторської гіпотези формування теоретико-методологічного базису (ТМБ) розширення фіскального простору місцевого самоврядування при здійсненні фінансової децентралізації

Для забезпечення цілеспрямованості, системності та взаємоузгодженості реформаторських заходів щодо формування та розширення ФП місцевого самоврядування в умовах фінансової децентралізації необхідним є розширення належного концептуального підґрунтя, що пропонується здійснювати в рамках сформованого теоретико-методологічного базису (ТМБ) на основі імплементації таких положень, поданих належно до його елементів (табл.1).

Таблиця 1

Характеристика концептуального наповнення елементів теоретико-методологічного базису розширення фіскального простору місцевого самоврядування при здійсненні фінансової децентралізації (авторська розробка)

Елемент ТМБ	Концептуальне положення
$E^{ТМБ}_1$	<i>Положення 1.</i> Діалектична єдність процесів політичної, адміністративної, фінансової децентралізації
	<i>Положення 2.</i> Критерії виокремлення адміністративно-територіальних одиниць при реформуванні територіального устрою держави.
	<i>Положення 3.</i> Регулювання державою інституціональної мета-конкуренції в фінансовій сфері на місцевому рівні.
$E^{ТМБ}_2$	<i>Положення 4.</i> Фінансова автономія та фінансова самостійність МСВ
	<i>Положення 5.</i> Урахування територіального походження доходів державного бюджету на всіх рівнях його формування.
	<i>Положення 6.</i> Інституціональна єдність функціонального наповнення та фінансового забезпечення місцевого самоврядування
$E^{ТМБ}_3$	<i>Положення 7.</i> Цільове спрямування розширення фіскального простору місцевого самоврядування в контексті фінансової децентралізації
	<i>Положення 8.</i> Визначальні детермінанти формування та розширення фіскального простору місцевого самоврядування
	<i>Положення 9.</i> Комплексність підходу щодо розширення фіскального простору МСВ
	<i>Положення 10.</i> Впровадження ідеології та методології середньострокового бюджетного планування
$E^{ТМБ}_4$	<i>Положення 11.</i> Фінансові та організаційні форми реалізації гарантій самостійності МСВ
	<i>Положення 12.</i> Інституціональне реформування системи місцевих податків і зборів
	<i>Положення 13.</i> Фіскальне регулювання в сфері використання ресурсів загального користування
$E^{ТМБ}_5$	<i>Положення 14.</i> Реалізація програмно-цільового підходу щодо формування місцевого бюджету
	<i>Положення 15.</i> Впровадження нових форм міжбюджетних трансфертів
	<i>Положення 16.</i> Використання альтернативних джерел наповнення дохідної частини місцевих бюджетів
$E^{ТМБ}_6$	<i>Положення 17.</i> Контроль виконання органами місцевого самоврядування стандартів якості публічних послуг
	<i>Положення 18.</i> Оптимізація ризиків розширення фіскального простору МСВ

Стрижневим елементом сформованого ТМБ та відповідного концептуального наповнення процесу розширення фіскального простору МСВ в умовах фінансової децентралізації є обов'язковість дотримання вимог принципу субсидіарності, що знаходять прояв як, з одного боку, у напрямку розв'язання проблем виконання загальнодержавних функцій та вирішення місцевих питань (діяльність такого роду має здійснюватися на тому рівні й тими органами, що безпосередньо контактують із спільнотами, інтереси яких при цьому задіяні), так і в контексті упорядкування розподілу відповідного фінансово-ресурсного забезпечення (виконання функцій і робіт з надання публічних послуг має бути належним чином підкріплено надходженнями до бюджету певного рівня). Отже, структуризація адміністративного, функціонального,

фінансово-економічного устрою держави за дотриманням принципу субсидіарності здатне забезпечити реалізацію переваг децентралізації, у т.ч. – через підтримку локальної автономії самоврядування, а також при розвитку мережі прямих (без посередництва або координації центральної влади) периферійних зв'язків і відносин місцевої влади із широким колом інших органів та контрагентів.

У третьому розділі – «Оцінка бюджетного потенціалу місцевого самоврядування в Україні» – запропоновано методичний підхід щодо оцінки диференціації місцевих бюджетів; розроблено методичні положення щодо оцінки стану бюджетного потенціалу регіону, визначено детермінанти та встановлено напрямки формування фіскального простору місцевого самоврядування в Україні

Формування в державі ефективного механізму міжбюджетних відносин, ґрунтовне упорядкування доходної бази та змістовне встановлення видаткових обов'язків місцевих бюджетів насамперед обумовлюється способом побудови адміністративно-територіального устрою (АТУ), в рамках якого у значній мірі відбувається визначення характеристик і параметрів національної податкової системи, форми та практики взаємодії центральних і місцевих органів влади у бюджетній сфері, порядок перерозподілу податкових надходжень та надання бюджетних трансфертів, дотацій і т. і. Необхідність активізації процесів реформування АТУ в Україні визначається насамперед нагальністю потреб у подоланні невиправданої диференціації місцевих бюджетів в структурному та регіональному аспектах. Проведене узагальнення стану диференціації місцевих бюджетів (табл.2), дозволило виявити такі особливості розв'язання даного питання в контексті фінансової децентралізації: по-перше, актуальність та нагальність потреб щодо вивчення закономірностей виявлення несхожості та розбіжностей, існуючих в сфері формування фінансової бази місцевого самоврядування; по-друге, багатоаспектний характер прояву територіальних відмінностей при виникненні та розв'язанні проблемних питань у даній сфері, для успішного вирішення яких необхідним є урахування причин та наслідків такого роду диференціації; по-третє, необхідність удосконалення теоретико-методичних підходів щодо встановлення сутності, причин та наслідків посилення територіальних особливостей формування та виконання місцевих бюджетів в умовах фінансової децентралізації, зокрема, шляхом урахування положень, пов'язаних із доцільністю розмежування та послідовного розгляду структурного та регіонального аспектів диференціації місцевих бюджетів.

Таблиця 2

Визначення відмінностей в динаміці абсолютних показників формування місцевих бюджетів в Україні у 2013-2017 рр.

Показник	Параметр оцінювання	Значення показника по роках				
		2013	2014	2015	2016	2017
Надходження до загального фонду бюджету за планом	Максимальне значення (max), млн.грн.	12808,9	11630,2	15550,7	23809,3	29489,5
	Мінімальне значення (min), млн.грн.	893,3	840,2	1060,9	1627,6	2391,5
	Відношення max/min, разів	14,3	13,8	14,7	14,6	12,3
	Середнє лінійне відхилення, млн.грн.	2262,3	2090,9	2203,4	3250,1	4262,9
	Коефіцієнт варіації, %	92,68	88,95	92,23	92,57	84,72
Фактичні надходження до загального фонду бюджету	Максимальне значення (max), млн.грн.	10562,5	10494,1	16183,0	24709,5	29958,5
	Мінімальне значення (min), млн.грн.	849,7	892,1	1260,1	1886,1	2548,8
	Відношення max/min, разів	12,4	11,8	12,8	13,1	11,8
	Середнє лінійне відхилення, млн.грн.	2000,3	1925,2	2474,6	3507,3	4436,9
	Коефіцієнт варіації, %	87,62	83,00	86,50	87,33	82,00

Показник	Параметр оцінювання	Значення показника, по роках				
		2013	2014	2015	2016	2017
Видатки місцевих бюджетів за планом	Максимальне значення (max), млн.грн.	22678,4	24299,3	26324,6	34145,3	49787,6
	Мінімальне значення (min), млн.грн.	4818,4	5035,3	5222,9	7109,1	9536,1
	Відношення max/min, разів	4,7	4,8	5,0	4,8	5,2
	Середнє лінійне відхилення, млн.грн.	3742,1	4141,6	4316,8	5732,0	8445,4
	Коефіцієнт варіації, %	53,79	54,74	48,99	50,84	51,40
Фактичні видатки місцевих бюджетів	Максимальне значення (max), млн.грн.	20067,0	22087,8	27996,0	33482,3	49509,9
	Мінімальне значення (min), млн.грн.	4432,1	4712,0	4483,4	6142,3	8896,9
	Відношення max/min, разів	4,5	4,7	6,2	5,5	5,6
	Середнє лінійне відхилення, млн.грн.	3139,1	3368,7	4221,6	5245,5	7728,8
	Коефіцієнт варіації, %	50,90	50,35	51,40	50,69	51,51
Загальний обсяг трансфертів місцевим бюджетам	Максимальне значення (max), млн.грн.	8057,4	8973,7	13169,4	14526,5	20152,9
	Мінімальне значення (min), млн.грн.	3073,1	3350,7	3264,1	3874,6	4870,0
	Відношення max/min, разів	2,6	2,7	4,0	3,7	4,1
	Середнє лінійне відхилення, млн.грн.	961,1	1320,0	1919,7	1887,7	2788,8
	Коефіцієнт варіації, %	29,09	32,41	35,60	32,56	33,47
Обсяги трансфертів місцевим бюджетам (базова дотація)	Максимальне значення (max), млн.грн.	3846,1	4293,0	467,3	438,9	520,8
	Мінімальне значення (min), млн.грн.	1589,0	1655,0	54,3	46,6	47,6
	Відношення max/min, разів	2,4	2,6	8,6	9,4	10,9
	Середнє лінійне відхилення, млн.грн.	477,9	568,1	112,2	105,0	124,8
	Коефіцієнт варіації, %	31,18	33,10	61,75	64,64	63,42
Обсяги трансфертів місцевим бюджетам (соціальні субвенції)	Максимальне значення (max), млн.грн.	4101,7	3667,6	4911,4	6701,2	9182,7
	Мінімальне значення (min), млн.грн.	1079,1	1172,8	1000,2	1808,6	2379,1
	Відношення max/min, разів	3,8	3,1	4,9	3,7	3,9
	Середнє лінійне відхилення, млн.грн.	532,7	550,9	639,0	826,0	1192,4
	Коефіцієнт варіації, %	39,76	36,73	34,74	30,97	33,34
Обсяги трансфертів місцевим бюджетам (освітня субвенція)	Максимальне значення (max), млн.грн.	н/р	н/р	3127,0	3226,9	3827,9
	Мінімальне значення (min), млн.грн.	н/р	н/р	757,2	916,3	733,2
	Відношення max/min, разів	н/р	н/р	4,1	3,5	5,2
	Середнє лінійне відхилення, млн.грн.	н/р	н/р	444,4	454,4	562,8
	Коефіцієнт варіації, %	н/р	н/р	33,08	33,47	35,62
Обсяги трансфертів місцевим бюджетам (медична субвенція)	Максимальне значення (max), млн.грн.	н/р	н/р	3920,0	3735,5	4796,7
	Мінімальне значення (min), млн.грн.	н/р	н/р	975,1	964,5	1021,1
	Відношення max/min, разів	н/р	н/р	4,0	3,9	4,7
	Середнє лінійне відхилення, млн.грн.	н/р	н/р	644,2	635,9	797,8
	Коефіцієнт варіації, %	н/р	н/р	43,31	44,30	44,61
Обсяги трансфертів місцевим бюджетам (інші субвенції)	Максимальне значення (max), млн.грн.	1460,8	6576,9	1770,1	1060,7	3051,8
	Мінімальне значення (min), млн.грн.	141,6	103,8	288,7	111,6	633,2
	Відношення max/min, разів	10,3	63,4	6,1	9,5	4,8
	Середнє лінійне відхилення, млн.грн.	235,3	652,8	264,7	99,7	380,9
	Коефіцієнт варіації, %	77,31	159,06	59,41	58,71	39,11

Реалізацію зазначених положень щодо розвитку методичного забезпечення запропоновано здійснювати в рамках послідовності аналітичних операцій, відмінність якої від існуючих підходів полягає в урахуванні структурного (за ознакою розбіжності у співвідношенні власних та закріплених доходів, а також видатків на виконання власних та делегованих функцій за видами місцевих бюджетів) та регіонального (розподіл ланок адміністративно-територіального устрою держави за однорідністю абсолютних та відносних параметрів процесів акумулювання надходжень до бюджету та фінансування видатків) аспектів диференціації на основі виявлення характеристик, за якими між складовими місцевих бюджетів різних рівнів виникають найбільші розбіжності. Використання запропонованого підходу щодо узагальнення параметрів перерозподілу

регіонів за проявами диференціації місцевих бюджетів у 2013-2017 рр. дозволило визначити динаміку змін у розбіжностях бюджетів ланок АТУ України (областей та м. Києва) у 2013-2017 рр. (табл. 3), що в цілому свідчить про достатньо помітне виявлення позитивного впливу децентралізації державної влади на зміни у фінансовій спроможності місцевих бюджетів.

Таблиця 3

Розподіл регіонів за проявами регіональної диференціації місцевих бюджетів у 2013-2017 рр.

Розподіл областей за кластерами, що визначаються відмінностями у проявах регіональної диференціації місцевих бюджетів, по роках		
Кластер 1	Кластер 2	Кластер 3
2013 р.		
Дніпропетровська, Донецька, Одеська, Харківська, м.Київ	Запорізька, Львівська, Київська	Вінницька, Волинська, Житомирська, Закарпатська, Івано-Франківська, Кіровоградська, Луганська, Миколаївська, Полтавська, Рівненська, Сумська, Тернопільська, Херсонська, Хмельницька, Черкаська, Чернігівська, Чернівецька
2014 р.		
Дніпропетровська, Львівська, Харківська, Одеська, м.Київ	Донецька, Київська, Луганська, Полтавська, Рівненська,	Вінницька, Волинська, Житомирська, Закарпатська, Запорізька, Івано-Франківська, Кіровоградська, Миколаївська, Сумська, Тернопільська, Херсонська, Хмельницька, Черкаська, Чернігівська, Чернівецька
2015 р.		
Дніпропетровська, Львівська, Харківська, м.Київ	Запорізька, Київська, Кіровоградська, Одеська, Полтавська, Рівненська	Вінницька, Волинська, Донецька, Житомирська, Закарпатська, Івано-Франківська, Луганська, Миколаївська, Сумська, Тернопільська, Херсонська, Хмельницька, Черкаська, Чернівецька, Чернігівська
2016 р.		
Дніпропетровська, Запорізька, Львівська, Одеська, Харківська, м.Київ	Київська, Кіровоградська, Полтавська	Вінницька, Волинська, Донецька, Житомирська, Закарпатська, Івано-Франківська, Луганська, Миколаївська, Рівненська, Сумська, Тернопільська, Херсонська, Хмельницька, Черкаська, Чернівецька, Чернігівська
2017 р.		
Дніпропетровська, Львівська, Одеська, Харківська, м.Київ	Донецька, Запорізька, Київська, Кіровоградська, Полтавська	Вінницька, Волинська, Житомирська, Закарпатська, Івано-Франківська, Луганська, Миколаївська, Рівненська, Сумська, Тернопільська, Херсонська, Хмельницька, Черкаська, Чернігівська, Чернівецька

До складу першого кластеру віднесено густонаселені регіони, що визначаються потужністю економічного потенціалу господарсько-територіального комплексу, з надзвичайно високим (порівняно до решти регіонів) рівнем доходів місцевого бюджету (як в абсолютному вимірі, так і у відносному – на одну особу мешканця території – подушовому аспекті) у сполученні із значним сформованим рівнем та обсягами здійснюваних видатків, суттєва частина яких компенсується з державного бюджету через дію трансфертно-вирівнювального механізму. Другий кластер складають регіони з достатньо великою щільністю населення при менш значному (зокрема, у порівнянні із відповідними показниками представників першого кластеру) рівні подушових доходних і видаткових параметрів місцевих бюджетів (при чому відмінність може полягати як у розмірі отримуваних подушових доходів, так і в напрямі формування бюджетних видатків). Регіони, віднесені до складу третього кластеру, визначаються помірністю виявлення як абсолютних, так і відносних значень показників регіональної диференціації місцевих бюджетів при цілком ймовірному достатньо

значному рівні компенсування частини видатків з державного бюджету через дію трансфертно-вирівнювального механізму.

Проте виявлення ознак структурної та регіональної диференціації місцевих бюджетів не в повній мірі дозволяє врахувати при проведенні фінансової децентралізації передумови, причини виникнення та можливі прояви диспропорцій в системі внутрішніх зв'язків та взаємовідносин в місцевому бюджеті, зокрема співвідношення між доходами та видаткам, достатність джерел покриття видатків та ін. Необхідність урахування зазначених особливостей формування місцевих фінансів умовах здійснення реформи міжбюджетних відносин визначає необхідність ретельного розгляду передумов розширення фіскального простору та зміцнення фінансової бази місцевих бюджетів саме на обласному рівні, зокрема – через розгляд сутності бюджетного потенціалу ланок адміністративно-територіального устрою держави як базової основи формування фіскального простору самоврядування, а також визначення тенденцій змін бюджетного потенціалу областей України в умовах фінансової децентралізації.

Бюджетний потенціал адміністративно-територіальної одиниці в даному контексті пропонується розглядати як відображення досягнутого в рамках структурованого (в нормативно-правовому, інституціональному, господарсько-відтворювальному, фінансово-економічному, організаційному, соціальному, демографічному та інших аспектах) простору міжбюджетних відносин рівня розвитку взаємозв'язку між, з одного боку, сукупним вираженням величини (за фактичними або прогнозними значеннями) доходної частини місцевого бюджету, сформованої на основі надходжень від використання податкового потенціалу території та додаткових джерел фінансування (трансфертів, цільового залучення коштів, кредитування, операцій з капіталом та ін.), а з іншого – із видатковою складовою, що визначає обсяги видатків місцевого бюджету на здійснення прийнятих до обов'язкового виконання власних та делегованих функцій та повноважень територіальних органів влади та самоврядування.

Для вирішення завдань визначення як стану бюджетного потенціалу на регіональному рівні, так і для порівняльної характеристики впливу фінансової децентралізації на регіональні бюджети, в дисертації розроблено методичний підхід щодо інтегрального оцінювання стану бюджетного потенціалу регіону на основі визначення відповідного інтегрального показника як результату співвідношення узагальнюючих оцінок рівня розвитку видаткової та доходної складових бюджетного потенціалу, розрахованих як таксономічні показники рівня розвитку. Результати проведеної інтегральної оцінки змін, які відбулися в стані фінансової бази місцевих бюджетів регіонів України у 2013-2017 рр. (табл. 4), засвідчують наявність позитивних тенденцій щодо зміцнення доходної складової та бюджетного потенціалу регіонів у цілому внаслідок здійснення реформ щодо, спрямованих на фінансову децентралізацію та підвищення фінансової самостійності адміністративно-територіальних одиниць. Проте слід відзначити, що зростання бюджетного потенціалу для значної кількості регіонів було пов'язано насамперед із уповільненням темпів збільшення видатків порівняно до аналогічного показника за доходною частиною бюджетного потенціалу. Наявність та сталість прояву описаної тенденції не тільки можуть являти собою підтвердження гіпотези про адаптаційну природу виникнення внутрішньо-бюджетних диспропорцій такого роду, але дають підстави щодо припущень про часткове збереження в бюджетному процесі консервативної орієнтації на екстраполяцію бюджетних показників («планування від досягнутого») та про первинність значення доходної частини відносно до цілей та завдань територіального розвитку, що виступають базою для визначення видаткових параметрів регіонального бюджету.

Таблиця 4

Узагальнення показників інтегрального оцінювання стану бюджетного потенціалу регіонів України у 2013-2017 рр.

Регіони України	Узагальнююча оцінка рівня розвитку доходної складової бюджетного потенціалу регіону, по роках					Узагальнююча оцінка рівня розвитку видаткової складової бюджетного потенціалу регіону, по роках					Інтегральний показник стану бюджетного потенціалу регіону, по роках				
	2013	2014	2015	2016	2017	2013	2014	2015	2016	2017	2013	2014	2015	2016	2017
Вінницька	0,3828	0,3173	0,3796	0,5028	0,5021	0,3190	0,2601	0,3061	0,3928	0,4082	0,8333	0,8197	0,8064	0,7812	0,8130
Волинська	0,3911	0,4031	0,4044	0,4209	0,3701	0,3281	0,3101	0,3576	0,3741	0,3281	0,8389	0,7693	0,8843	0,8888	0,8865
Дніпропетровська	0,7108	0,8439	0,7382	0,8604	0,8405	0,6321	0,6917	0,6152	0,6883	0,6987	0,8893	0,8196	0,8334	0,8000	0,8313
Донецька	0,5674	0,4356	0,4617	0,4277	0,4326	0,5158	0,3530	0,3883	0,3792	0,3625	0,9091	0,8104	0,8410	0,8866	0,8380
Житомирська	0,5669	0,4359	0,3678	0,3931	0,3915	0,4756	0,3353	0,3252	0,3494	0,3471	0,8389	0,7692	0,8842	0,8888	0,8866
Закарпатська	0,5480	0,4105	0,3541	0,3821	0,3733	0,4542	0,3171	0,3140	0,3400	0,3123	0,8288	0,7725	0,8868	0,8898	0,8366
Запорізька	0,4684	0,5441	0,4570	0,4878	0,5700	0,4217	0,4363	0,3883	0,4344	0,4942	0,9003	0,8019	0,8497	0,8905	0,8670
Івано-Франківська	0,4460	0,3571	0,2966	0,3189	0,3316	0,3766	0,2864	0,2520	0,2840	0,2875	0,8444	0,8020	0,8496	0,8906	0,8670
Київська	0,4184	0,4257	0,4314	0,5319	0,5525	0,3487	0,3329	0,3562	0,4235	0,4436	0,8334	0,7820	0,8257	0,7962	0,8029
Кіровоградська	0,5234	0,5348	0,5232	0,5625	0,5570	0,4655	0,4384	0,4360	0,4547	0,4630	0,8894	0,8197	0,8333	0,8084	0,8312
Луганська	0,4260	0,3669	0,3723	0,3305	0,3560	0,3873	0,2973	0,3131	0,2930	0,2983	0,9092	0,8103	0,8410	0,8865	0,8379
Львівська	0,5834	0,5203	0,4685	0,4766	0,4976	0,4894	0,4002	0,4142	0,4236	0,4411	0,8389	0,7692	0,8841	0,8888	0,8865
Миколаївська	0,3903	0,3637	0,3885	0,3634	0,3765	0,3002	0,2864	0,2963	0,2864	0,3003	0,7692	0,7875	0,7627	0,7881	0,7976
Одеська	0,7701	0,7939	0,7428	0,7392	0,8155	0,6383	0,6132	0,6586	0,6578	0,6822	0,8289	0,7724	0,8866	0,8899	0,8365
Полтавська	0,4684	0,5441	0,4570	0,4878	0,5700	0,4217	0,4363	0,3883	0,4344	0,4942	0,9003	0,8019	0,8497	0,8905	0,8670
Рівненська	0,5205	0,4927	0,5166	0,5373	0,5872	0,4732	0,3993	0,4345	0,4763	0,4921	0,9091	0,8104	0,8411	0,8865	0,8380
Сумська	0,4369	0,4644	0,4474	0,4245	0,4491	0,3972	0,3763	0,3763	0,3763	0,3763	0,9091	0,8103	0,8411	0,8865	0,8379
Тернопільська	0,4213	0,4354	0,4405	0,4931	0,4855	0,3747	0,3569	0,3671	0,3945	0,4036	0,8894	0,8197	0,8334	0,8000	0,8313
Харківська	0,8323	0,8359	0,8325	0,8796	0,8651	0,6936	0,6536	0,6874	0,7003	0,6945	0,8334	0,7819	0,8257	0,7962	0,8028
Херсонська	0,3783	0,3959	0,3892	0,3885	0,4212	0,3174	0,3045	0,3441	0,3453	0,3734	0,8390	0,7691	0,8841	0,8888	0,8865
Хмельницька	0,4056	0,4043	0,4190	0,3989	0,4359	0,3687	0,3276	0,3524	0,3536	0,3653	0,9090	0,8103	0,8411	0,8864	0,8380
Черкаська	0,4158	0,4606	0,4287	0,4003	0,4227	0,3744	0,3694	0,3642	0,3565	0,3665	0,9004	0,8020	0,8495	0,8906	0,8670
Чернівецька	0,4553	0,4785	0,4093	0,4219	0,4585	0,3774	0,3696	0,3629	0,3755	0,3836	0,8289	0,7724	0,8866	0,8900	0,8366
Чернігівська	0,3894	0,3915	0,4245	0,5123	0,5118	0,3245	0,3209	0,3423	0,4002	0,4161	0,8333	0,8197	0,8064	0,7812	0,8130
м. Київ	0,8181	0,8234	0,9185	0,9501	0,8924	0,7276	0,6749	0,7654	0,7601	0,7418	0,8894	0,8197	0,8333	0,8039	0,8312

Таким чином, фіскальні умови, які склалися в Україні в процесі розгортання фінансової децентралізації, не в повній мірі забезпечують стимулювання представницьких органів територіальних громад до нарощування фінансового потенціалу відповідних місцевих бюджетів. Податкові надходження від окремих регіонів до державного та місцевих бюджетів характеризуються значними диспропорціями, які до того ж в окремих аспектах мають тенденцію до зростання, що являє собою ознаку недостатньої ефективності бюджетної системи, оскільки зумовлює зустрічний рух фінансових ресурсів і нерівномірні внески різних адміністративно-територіальних одиниць у формування державних та місцевих фінансів. Недостатня диверсифікованість джерел бюджетних (тобто, з огляду на фактичну структуру доходів місцевих бюджетів – податкових) надходжень на місцевому рівні являє собою найбільш вагомий структурну та системну загрозу щодо стабільності фінансового стану різного рівня адміністративно-територіальних утворень (місцеві бюджети в даному аспекті в неприйнятній для ефективного самоврядування мірі залежать від рішень центральної влади відносно принципів та критеріїв розподілу потоків податкових надходжень; можливості акумулювання доходів від різних податків відповідно до бази оподаткування часто визначаються слабо- або неконтрольованими на місцевому рівні факторами економічної кон'юнктури, розміщення продуктивних сил та ін.). Встановлено, що недостатня диверсифікованість джерел доходів місцевого бюджету, з одного боку, визначає неухильне збільшення потреб у розширенні ФП (через зростання загроз непередбачуваного звуження фінансової бази територіального розвитку), а з іншого – власне являє обмеження для такого розширення.

У четвертому розділі – **«Інституціональні засади розширення фіскального простору місцевого самоврядування в умовах реформування адміністративно-територіального устрою»** – сформовано положення щодо фінансового обґрунтування доцільності формування об'єднаних територіальних громад в Україні; визначено напрямки раціоналізації міжбюджетних фінансових відносин при упорядкуванні взаємодії складових механізму формування місцевих бюджетів в контексті розширення фіскального простору МСВ; узагальнено вплив структурної побудови, функцій та дохідної спроможності системи місцевих податків і зборів на забезпечення фінансового наповнення базових моделей МСВ.

Здійснення процесів фінансової децентралізації та проведення реформи системи міжбюджетних відносин, орієнтованої на зміцнення фінансової спроможності та підтримку самостійності МСВ, нерозривно пов'язані із необхідністю масштабної перебудови АТУ держави, оскільки підвищення рівня автономії в сфері формування місцевих фінансів обов'язково має ґрунтуватися на належному посиленні владних повноважень та виконавських функцій представницьких і виконавських органів певних територіальних громад. Розширення в ході здійснення децентралізації можливостей для реалізації засад народовладдя в організації діяльності органів МСВ обумовило стрімку активізацію процесів створення об'єднаних територіальних громад (ОТГ) в Україні. З іншого боку, нормативна та організаційна невизначеність окремих аспектів формування ОТГ, а також нечіткість підходів й неоднозначність процедур об'єктивізації оцінок належності передумов здійснення даного процесу пов'язані із зростанням ризиків неспроможності новоутворених ОТГ до ефективного управління територіями. За виявлення такого роду ризиків, для ОТГ цілком реальною є небезпека набуття тільки номінального статусу самостійності та (певною мірою) фіктивного організаційно-правового формату здійснення демократичного народовладдя, за який розширені повноваження та права органів громади не отримують належного самоврядівного змісту.

Так, в аспекті оцінки спроможності територіальних громад та встановлення доцільності процесів об'єднання не знаходять належного відображення, методичного обґрунтування та практичного опрацювання змістовні аспекти вивчення фінансових тенденцій і перспектив розвитку ОТГ, прямо пов'язаних із встановленням потреб у розширенні фіскального простору. Для вирішення даного питання запропоновано авторський підхід, в рамках якого здійснюється зіставлення характеристик місцевого бюджету територіальної громади за доходними (структура джерел надходжень, що розглядається з позицій рівня автономії, для оцінки якої застосовується показник оцінки дотаційності місцевого бюджету як частка в ньому трансфертних надходжень з державного бюджету) та видатковими (визначаються на основі розподілу витрат бюджету на такі, що є умовно «обов'язковими» та «необов'язковими» для підтримки належної якості життя мешканців території) параметрами. Відмінність авторського бачення підходу до такого роду оцінювання полягає насамперед у виокремленні в структурі видатків місцевого бюджету саме «обов'язкових» (певною мірою «поставлених» – тобто безпосередньо пов'язаних із необхідністю надання публічних послуг населенню у нормативно встановлених обсягах та якості) витрат, до складу яких слід віднести фінансове забезпечення сфер освіти, житлово-комунального господарства, охорони здоров'я, соціального захисту та соціального забезпечення, громадського порядку, безпеки та судової влади. Доцільність реалізації описаного підходу розглянемо на прикладі місцевих бюджетів 2018 року органів МСВ Харківської області: ОТГ селища міського типу (СМТ) Нова Водолага; ОТГ селища Наталине; ОТГ СМТ Зачепилівка; селище Борова. При цьому для апробації авторського підходу було обрано не тільки територіальні громади, які вже здійснили об'єднання (Нова Водолага, Наталине, Зачепилівка), але й селище Борова, мешканці якого не прийняли участь у процесі адміністративного реформування – для того, щоб не тільки сформулювати оцінку потреб вже утворених ОТГ у розширенні фіскального простору, але й визначити в даному контексті інтеграційні перспективи до цього часу відокремленої (необ'єднаної) територіальної громади. При цьому надзвичайно суттєвими слід визнати відмінності в сфері фінансової автономії територіальних громад, що знаходять відображення в структурних особливостях побудови місцевого бюджету як у складі різних ОТГ, так і в контексті порівняння із параметрами бюджету селища Борова (табл. 5).

Таблиця 5

**Показники оцінки потреб окремих органів місцевого самоврядування
Харківської області у 2018 р. у розширенні фіскального простору**

Назва територіальної громади	Показники оцінки потреб територіальної громади у розширенні ФП	
	дотаційність місцевого бюджету	частка обов'язкових видатків в структурі бюджетних витрат
ОТГ СМТ Нова Водолага	0,4174	0,6214
ОТГ с. Наталине	0,2292	0,3612
ОТГ СМТ Зачепилівка	0,6441	0,5228
с. Борова	0,2039	0,1824

Для наочного представлення та трактування розрахованих показників оцінки потреб МСВ у розширенні фіскального простору здійснюється, по-перше, позиціонування бюджетів в площині відповідної матриці (рис. 4) та, по-друге, інтерпретація одержаних результатів відповідно до розроблених автором базових рекомендацій щодо визначення стану та обґрунтування пріоритетних заходів з розширення фіскального простору місцевого самоврядування.

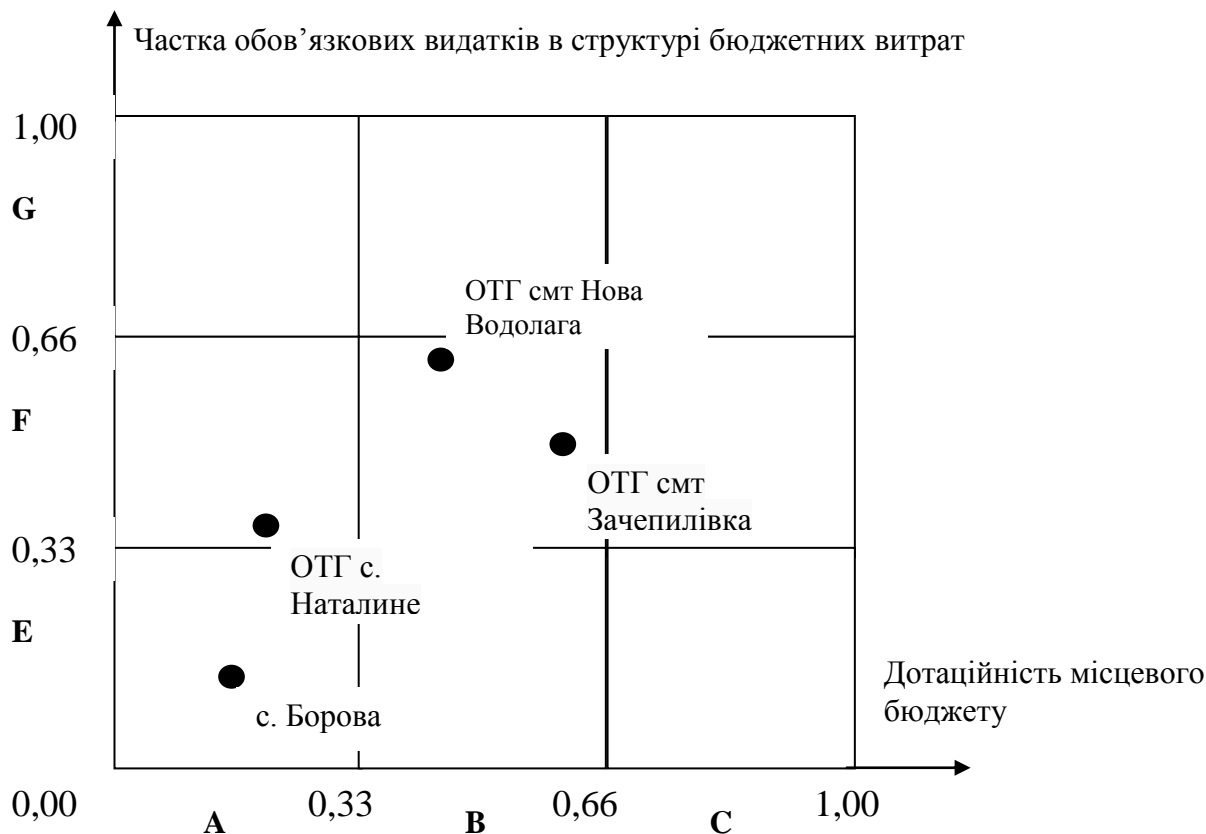

Рис. 4. Позичування бюджетів окремих органів МСВ Харківської області у 2018 р. в площині матриці оцінки потреб у розширенні фіскального простору

Проведене позиціонування та інтерпретація отриманих результатів дозволяють сформулювати такі рекомендації рекомендувати для органів МСВ: для ОТГ СМТ Нова Водолага – активізація участі у міжмуніципальному співробітництві як вузлової або центральної ланки з надання відповідних публічних послуг, а також реалізація заходів щодо залучення інвестицій у створення нових підприємств та робочих місць; для ОТГ с. Наталине – активізація участі у міжмуніципальному співробітництві (в рамках ОТГ або інших форм інтеграційної взаємодії) для розширення доступу до послуг функціональних міжтериторіальних округів; для ОТГ СМТ Зачепилівка – реалізація потенціалу залучення неподаткових джерел поповнення місцевого бюджету, зокрема, наприклад, через задоволення державних вимог щодо отримання цільових трансфертів для розвитку інфраструктури, розвиток різних форм територіального соціально-економічного партнерства тощо; для с. Борова – розгляд можливості участі в утворенні ОТГ на умовах обмеження фінансової автономії через перетворення на старостинський округ; розширення доступу до державної фінансової підтримки територіального розвитку.

Реалізація запропонованого підходу до визначення потреб МСВ у розширенні фіскального простору при більш масштабному узагальненні доходно-видаткових пропорцій, існуючих в рамках структурної та регіональної диференціації місцевих бюджетів при здійсненні фінансової децентралізації, може дозволити також змістовно встановити необхідність та дати обґрунтування актуальних напрямків удосконалення форм раціоналізації міжбюджетних фінансових потоків та використовуваних практик цільового трансфертного фінансування.

Використання ознаки умови надання міжбюджетних трансфертів як критерію їх класифікації розширює можливості детального аналізу причин появи й поширення відповідних форм міжбюджетних трансфертів, а при дослідженні практики функціонування бюджетних систем у різних країнах підсилює експертні висновки щодо досягнення цілей застосування інструментів міжбюджетних відносин, дає змогу оцінити їх ефективність. Виокремлення критеріїв надання умовних трансфертів – критеріальна й результативна обумовленість, критерій співфінансування – допомагає підготувати широкий набір інструментів міжбюджетних відносин, системно узгодити їхні недоліки та переваги при реформуванні системи публічних фінансів, реалізації галузевих реформ. Впровадження в Україні цільових форм міжбюджетних трансфертів (галузевих субвенцій місцевим бюджетам) встановлює особливі вимоги щодо їх реалізації. Насамперед це чіткість умов формування обсягу цих вертикальних цільових трансфертів, а також прозорість процедур розподілу, що передбачає зрозумілу й обґрунтовану систему норм і нормативів реалізації кожного виду суспільних послуг їх одержувачами.

У п'ятому розділі – **«Методичні засади середньострокового бюджетного планування на місцевому рівні в умовах децентралізації державних фінансів»** – подано обґрунтування наукового підходу до структуризації механізму та розробки методичних положень щодо середньострокового планування місцевих бюджетів в контексті розширення фіскального простору МСВ; розроблено положення щодо визначення пріоритетів програм та проектів розвитку на державному та місцевому рівні; розроблено методичний підхід щодо використання програмно-цільового підходу до формування місцевих бюджетів в умовах фінансової децентралізації.

Стратегічним імперативом та ключовим пріоритетом здійснення масштабних заходів щодо реформування системи міжбюджетних відносин та децентралізації державних фінансів в Україні є створення для діяльності місцевого самоврядування потужного нормативно-правового, фінансового, організаційного підґрунтя, належного й достатнього для розв'язання нагальних проблем територіального розвитку, підтримка стабільності економічного зростання, досягнення високого рівня якості життя населення, подолання регіональних диспропорцій тощо. Необхідність наповнення прав та повноважень органів МСВ новим змістом реального народовладдя на місцевому рівні насамперед потребує (в межах можливостей, наданих реформою АТУ держави) удосконалення методичного та інструментального забезпечення виконання розширених фіскальних функцій, зокрема, у сфері здійснення бюджетного процесу на основі впровадження механізму середньострокового бюджетного планування (ССБП).

Суттєве оновлення на засадах впровадження методології ССБП підходів щодо планування місцевих фінансів, з точки зору автора, дозволяє сформулювати дієвий механізм середньострокового планування місцевих бюджетів саме в контексті підтримки процесів розширення фіскального простору МСВ (рис. 5). Так, з одного боку, посилення стратегічної орієнтації бюджетного процесу, що на національному рівні знаходить реалізацію через забезпечення стрижневого та системоутворюючого характеру ролі Бюджетної декларації при підготовці основного фінансового документу держави, для місцевих бюджетів набуває особливого значення та актуальності саме в умовах поглиблення фінансової децентралізації та підвищення фінансової автономії МСВ. Зокрема, через можливість узгодження перспективних цілей та положень державної стратегії та політики, сформульованих в рамках Бюджетної декларації, із завданнями місцевих програм розвитку, процес прогнозування та

Використання можливостей зміцнення фінансової самостійності та автономії МСВ, наданих в рамках фінансової децентралізації та при впровадженні нових методологічних підходів щодо планування місцевих бюджетів, дозволяє створити надзвичайно сприятливе інституціональне середовище та сформуванню дієвого організаційно-економічного забезпечення для розширення фіскального простору МСВ, що може бути досягнуто на основі використання підходів та положень щодо визначення послідовності та розкриття змістовного наповнення етапів процесу складання місцевого бюджету на середньостроковий період за державною методикою, розробленою при безпосередній участі автора. Одним з ключових етапів впровадження методології ССБП у бюджетний процес є обґрунтування пріоритетів цільового фінансування програм та проектів розвитку на державному та територіальному рівні, що передбачає як упорядкування й узгодження цілей державної політики та місцевих програм розвитку, так і розроблення рекомендацій щодо визначення рамок лімітів та обмежень щодо фінансування відповідних бюджетних видатків. Вирішення даного складного наукового та практичного завдання пропонується здійснювати на основі використання методичного підходу в рамках виконання послідовності обґрунтування фінансового забезпечення видатків бюджету відповідно до пріоритетів державної політики та місцевих програм розвитку (рис.6).

Для узагальнення характеристик взаємодії складових процесу обґрунтування обсягів бюджетного фінансування заходів з виконання пріоритетів державної політики та місцевих програм розвитку в сфері розбудови інноваційного підґрунтя економічного зростання за допомогою використання методу побудови канонічних кореляцій було визначено характеристики взаємного впливу і залежності між наборами (між двома списками) канонічних змінних, до складу яких було віднесено такі параметри груп детермінант, які за регіонами (областями) України визначають взаємозалежності у даній сфері. Одержані результати розрахунків засвідчують доволі високу залежність між такими детермінантами: видаткові (в розрізі витрат на формування структурного капіталу) та доходні параметри бюджету (коефіцієнт канонічної кореляції дорівнює 0,963); видаткові параметри бюджету (в розрізі витрат на формування структурного капіталу) та економіко-демографічні параметри територіальної громади (коефіцієнт канонічної кореляції – 0,954); видаткові параметри бюджету (в розрізі витрат на формування структурного капіталу) та обсяги надходжень до МБ за міжбюджетними трансфертами (коефіцієнт канонічної кореляції – 0,933); доходні параметри МБ та обсяги надходжень до МБ за міжбюджетними трансфертами (коефіцієнт канонічної кореляції – 0,929); видаткові параметри бюджету (в розрізі витрат на формування структурного капіталу) та результати інноваційної діяльності територіального господарського комплексу (коефіцієнт канонічної кореляції – 0,956); обсяги надходжень до МБ за міжбюджетними трансфертами та економіко-демографічні параметри територіальної громади (коефіцієнт канонічної кореляції – 0,987).

Формування належного фінансового забезпечення реалізації обраних пріоритетів територіального розвитку визначає необхідність розширення використання програмно-цільового підходу при формуванні та розподілі місцевих бюджетів в контексті реформування бюджетної системи. По-перше, децентралізація державних фінансів передбачає не тільки можливість виділення МСВ достатньо великих обсягів додаткових фінансових ресурсів, але й надання до цього відповідно значних за обсягами функціональних обов'язків щодо забезпечення якості життя населення та підтримки сталості регіонального розвитку.

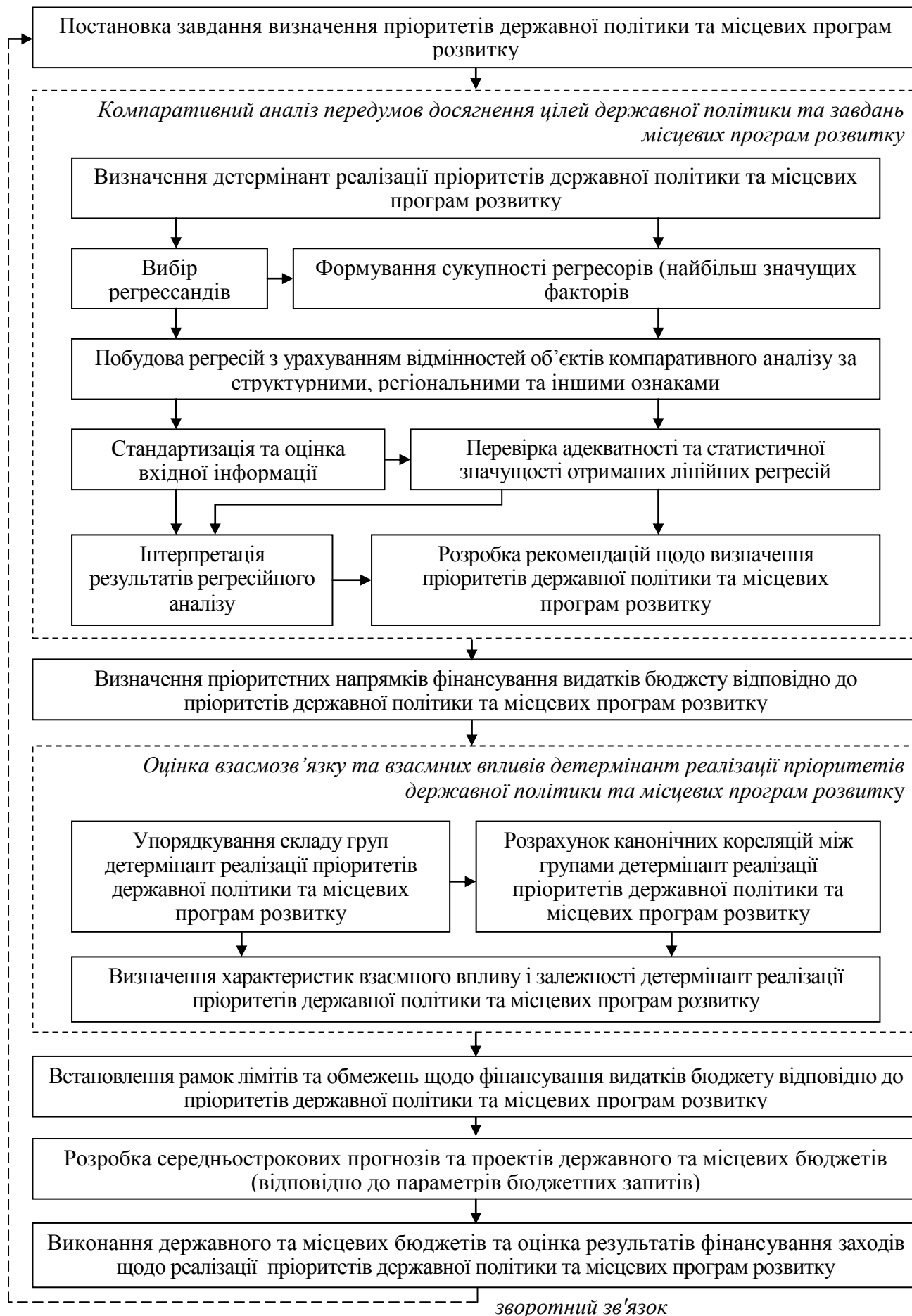

Рис. 6. Послідовність обґрунтування фінансового забезпечення видатків бюджету відповідно до пріоритетів державної політики та місцевих програм розвитку

Таким чином, коло пріоритетів діяльності МСВ в ході реформи суттєво розширюється та стає набагато складнішим. По-друге, безпосередня близькість МСВ до процесів життєдіяльності територіальної громади, а отже, й до джерел виникнення і загострення потенційних перешкод для стабільності виконання регіональних цільових програм і проектів, визначає необхідність, з одного боку, оперативного та (бажано) випереджувального реагування на такого роду проблемні ситуації, а з іншого – призводить до підвищення при цьому ризиків нераціонального та непродуктивного використання бюджетних коштів, що здатні виступити загрозою не тільки для досягнення очікуваних програмних результатів у певній сфері, але й для реалізації решти інших цільових програм.

По-третє, фіскальний простір МСВ, незважаючи на нові можливості та перспективи, які пов'язані із децентралізацією державних фінансів, в переважній більшості випадків залишається надзвичайно обмеженим та потребує для його розширення здійснення широкого кола різноспрямованих заходів (насамперед, пов'язаних із активізацією податкових та неподаткових механізмів акумулювання коштів, впровадження більш досконалих форм раціоналізації міжбюджетних фінансових потоків, інтеграції бюджетного, приватного та іноземного інвестування на місцевому і регіональному рівнях, підвищення обґрунтованості оцінки фінансових ризиків використання неподаткових джерел розширення фіскального простору МСВ та ін.). З огляду на зазначені вище вимоги та особливості формування місцевих бюджетів в умовах децентралізації державних фінансів доцільним здається використання послідовності розробки та виконання цільових проектів і програм регіонального соціально-економічного розвитку, що базується на інтеграції положень програмно-цільового підходу (реалізація яких здійснюється на основі застосування інструментарію методу аналізу ієрархій та аналітичної процедури структурування пріоритетів) та концепції фіскального простору (рис. 7). Ключовими перевагами використання такого підходу в бюджетній сфері є такі: концентрація на результатах використання бюджетних коштів, прозорість та транспарентність бюджетного процесу, здатність щодо плідної інтеграції просторових та часових аспектів розгортання соціально-економічних явищ і процесів, підвищення управлінської відповідальності виконавців при розширенні можливостей для децентралізації управління та делегування повноважень, посилення здатності щодо гнучкого реагування на зміни умов виконання бюджету на основі цілеспрямованого розширення фіскального простору.

У шостому розділі – **«Неподаткові джерела доходів місцевих бюджетів та їх вплив на фіскальний простір місцевого самоврядування»** – узагальнено підходи щодо удосконалення регулювальних механізмів місцевих запозичень та врахування фіскальних ризиків в рамках механізму формування місцевих бюджетів в контексті розширення фіскального простору МСВ; розроблено методичні положення щодо середньострокового планування і контролю виконання бюджетних та інвестиційних проектів на місцевому рівні в контексті розширення фіскального простору МСВ.

Характерною особливістю виконання місцевих бюджетів на сучасному етапі розвитку є переважання у структурі видатків за економічною класифікацією поточних видатків. На капітальні видатки припадає не більше 10 % загального обсягу витрат, що наочно демонструє низьку інвестиційну спроможність і, як наслідок, невисоку активність місцевих органів влади. Проте в Україні кожна ланка АТУ має велику кількість об'єктів, пов'язаних із виконанням функцій життєзабезпечення, які потребують не тільки поточного фінансування, а й суттєвих інвестицій.

Рис. 7. Послідовність розробки та реалізації проектів фінансування цільових програм регіонального розвитку

З огляду на значимість таких об'єктів для всієї територіальної громади, закономірно здійснювати інвестиції за рахунок коштів місцевих бюджетів, сформованих у тому числі на основі місцевих запозичень, що можуть здійснюватись у формі як кредитного договору, так і випуску облігацій місцевої позики. Застосування позикового капіталу є одним із способів розширення власної дохідної бази МСВ та залучення інвестицій в економіку регіонів. Проте його роль у формуванні власних доходів МСВ неоднозначна, а отже, має бути проаналізована крізь призму проблеми вибору шляхів оплати товарів та послуг суб'єктами господарювання: або сплачувати, а відповідно, й отримувати певну кількість послуг, виходячи з наявних коштів, або за допомогою позики розраховуватись із зобов'язанням пізніше. Особливими рисами муніципальних облігацій порівняно з іншими цінними паперами є такі: безподатковий статус, який часто надається доходам від муніципальних облігацій на національному рівні; наявність багатьох дат погашення, тобто випуск у серійній формі. Таке структурування випусків зумовлене поступовою віддачею інвестиційних проектів, під які випускаються облігації, що робить доцільним узгодження у випуску строків та обсягів грошових потоків від проекту й платежів з його обслуговування. Однак суттєвішою причиною є законодавчі норми – вони досить часто формулюються так, щоб запобігти створенню періодів пікових виплат за муніципальним боргом.

Планування діяльності щодо нових місцевих запозичень охоплює такі компоненти: визначення місцевих об'єктів, що потребують фінансування за рахунок бюджетних коштів; встановлення фінансової спроможності територіальних громад з обслуговування нових боргових зобов'язань та перспектив залучення коштів шляхом здійснення місцевих запозичень; узгодження показників необхідності фінансування місцевого об'єкту з можливою сумою залучених коштів; вибір умов здійснення місцевих запозичень; узгодження впливу показників нового запозичення на граничні обсяги місцевого боргу та граничні обсяги видатків місцевого бюджету на обслуговування місцевого боргу на майбутні бюджетні періоди. Використання методу аналізу ієрархій (МАІ) на засадах виокремлення чітких критеріїв та алгоритмів розрахунку дасть можливість уніфікувати та стандартизувати обґрунтування прийняття рішень органами МСВ щодо вибору об'єктів інвестування для здійснення місцевих запозичень у контексті управління місцевим боргом. Проте у зазначеній сфері на сьогодні залишається значне коло невирішених і недосліджених питань, які потребують подальшого наукового опрацювання та законодавчого врегулювання в контексті бюджетно-податкової реформи. Найсуттєвішими з них є слабкий рівень залучення населення до участі у кредитуванні органів місцевої влади тощо та відсутність регламентації порядку й джерел відновлення платоспроможності органів МСВ у разі настання банкрутства.

На всіх стадіях бюджетного процесу його учасники в межах своїх повноважень здійснюють оцінювання ефективності бюджетних програм, що передбачає заходи з моніторингу, аналізу та контролю цільового й ефективного використання бюджетних коштів. Реалізація інвестиційних проектів і регіональних бюджетних програм багатьма виконавцями потребує посиленого контролю з боку замовників (розпорядників бюджетних коштів). Запропонований підхід щодо використання методу z-перетворень при плануванні та контролі виконання бюджетних та інвестиційних проектів на місцевому рівні дає змогу завдяки встановленій аналітичній формі виявити розподіл загального бюджету між партнерами на кожному кроці мережі Маркова та визначити час збігання процесу до стаціонарного стану.

ВИСНОВКИ

Одержані в дисертації результати в сукупності вирішують актуальну й важливу наукову проблему, що полягає в обґрунтуванні теоретико-методологічних та концептуальних положень, розробленні методичного забезпечення та практичних рекомендацій щодо розширення фіскального простору місцевого самоврядування в умовах фінансової децентралізації. Отримані результати дозволяють зробити такі висновки.

1. Процес децентралізації державної влади обов'язково має розглядатися в нерозривній єдності як комплекс взаємоузгоджених заходів, спрямованих на розширення повноважень місцевої влади (політична децентралізація) в напрямку підвищення управлінської самостійності при вирішенні питань розвитку територій (адміністративна децентралізація) на умовах підвищення фінансової автономії місцевої влади через збільшення фінансової здатності щодо виконання на місцевому рівні переданих (делегованих, доручених) державою функцій, прав та обов'язків (фінансова або фіскальна децентралізація).

2. Теоретичне підґрунтя формування фіскального простору місцевого самоврядування в умовах фінансової децентралізації складається з комплексу теорій та концепцій, в рамках яких здійснюється дослідження закономірностей розгортання даного процесу в економічному, фінансовому, відтворювальному, соціальному, поведінковому та інших аспектах. Розмаїття зазначених теоретичних засад розв'язання проблем та завдань забезпечення реальної фінансової автономії, самостійності МСВ визначає складність методологічного забезпечення реалізації відповідних заходів щодо узгодження й гармонізації різних за суспільною природою та економічним змістом явищ і процесів, які в комплексі забезпечують формування та розширення фіскального простору на місцевому рівні.

3. Проведені узагальнення теоретичних підходів, систематизація принципів положень щодо закономірностей здійснення фінансової децентралізації, а також конкретизація методичного та інструментального забезпечення даного процесу дозволили сформулювати авторську гіпотезу щодо розширення фіскального простору МСВ на основі формування теоретико-методологічного базису, елементи якого характеризують та визначають ключові питання та протиріччя здійснення даного процесу. Для забезпечення цілеспрямованості, системності та взаємоузгодженості заходів щодо розширення фіскального простору місцевого самоврядування в умовах фінансової децентралізації необхідним є упорядкування в рамках сформованого теоретико-методологічного базису відповідного концептуального підґрунтя на основі імплементації положень, поданих належно до елементів зазначеного базису.

4. Запропоновано визначення сутності та подано підхід щодо структуризації фіскального простору МСВ як сукупності локалізованих в межах певної території економічних процесів і господарських відносин, результати здійснення яких в рамках дії податкового та бюджетного механізмів держави визначають на основі розробки та реалізації активної фіскальної політики фінансовий потенціал, що може бути використаний для реалізації органами самоврядування (в межах наданих ним прав і повноважень) діапазону рішень в сфері регіонального розвитку, що відповідають загальнодержавним цілям та пріоритетам підтримки життєдіяльності територіальної громади, в межах дотримання вимог та обмежень щодо збереження стійкості фінансового стану держави та її регіонів.

5. Структуризація складових фінансової децентралізації та узагальнення

особливостей змістовного наповнення відповідного процесу перерозподілу державної влади у фінансовій сфері дозволили виявити внутрішню залежність та ієрархічну підпорядкованість конфігурації даного процесу, що визначається фінансовими орієнтирами цільової спрямованості перерозподілу владних повноважень та компетенцій: для фінансової децентралізації характерною є спрямованість на підвищення фінансового потенціалу територіальної економічної системи у цілому; для фіскальної децентралізації – на розширення фіскального простору місцевого самоврядування; для бюджетної та податкової децентралізації – на забезпечення підвищення параметрів податкового наповнення та збільшення місцевого бюджету.

6. Необхідною передумовою для виправлення протиріч та дисбалансів при формуванні місцевих бюджетів є децентралізація державних фінансів, орієнтована на створення для місцевого самоврядування належного фіскального простору, адекватного складності існуючих проблем та завдань територіального соціально-економічного розвитку. Фундаментальний характер змін, що відбуваються в системі державних фінансів, полягає саме у збільшенні можливостей органів МСВ щодо акумулювання фінансового забезпечення їх діяльності, а також у створенні для них дієвих мотиваційних механізмів для розробки і реалізації на регіональному рівні активної фіскальної політики.

7. Формування фіскального простору МСВ, відповідно до авторського бачення положень теоретико-методологічного базису та концептуальних засад здійснення даного процесу передбачає послідовне упорядкування та регулювання зв'язків та залежностей між складовими, факторами та детермінантами розбудови регіонально-локалізованої розмаїтої системи явищ та процесів, в нерозривній єдності та взаємодії яких в контексті реалізації цілеспрямованої активної фіскальної політики відбувається утворення фінансового потенціалу територіального розвитку.

8. Ключовими складовими формування бюджетного потенціалу адміністративно-територіальних одиниць держави є доходи (визначають здатність органів місцевої влади та самоврядування щодо реалізації цілей та завдань регіонального розвитку через встановлення достатності та повноти необхідного для цього фінансово-ресурсного забезпечення) та видатки (характеризують обсяги коштів, потрібних для якісного та належного виконання власних та делегованих державою на місцевий рівень функцій та повноважень) бюджетів. Запропоновано використання підходу щодо інтегрального оцінювання стану бюджетного потенціалу регіону на основі визначення відповідного інтегрального показника як результату співвідношення узагальнюючих оцінок рівня розвитку видаткової та доходної складових бюджетного потенціалу.

9. Принципи та механізм розподілу владних повноважень та відповідного фінансового забезпечення реалізації такого роду компетенцій між центральним урядом та органами, що виражають інтереси територіальних громад, являють собою надзвичайно вагомий елемент формування базових моделей МСВ: централізованої; децентралізованої демократичної; децентралізованої коопераційної.

10. Розроблено положення щодо розвитку методичного забезпечення оцінки відмінностей у формуванні місцевих бюджетів з урахуванням структурного (за ознакою відмінностей у співвідношенні власних та закріплених доходів, а також видатків на виконання власних та делегованих функцій за видами місцевих бюджетів) та регіонального (розподіл ланок адміністративно-територіального устрою держави за однорідністю абсолютних та відносних параметрів процесів акумулювання надходжень до бюджету та фінансування видатків) аспектів диференціації складових місцевих бюджетів.

11. Для фінансового обґрунтування доцільності формування об'єднаних

територіальних громад в Україні запропоновано використання методичного підходу, в рамках якого здійснюється зіставлення характеристик місцевого бюджету за доходними (структура джерел надходжень, що розглядається з позицій рівня автономії, для оцінки якої застосовується показник оцінки дотаційності місцевого бюджету як частка в ньому трансфертних надходжень з державного бюджету) та видатковими (визначаються на основі розподілу витрат бюджету на такі, що є обов'язковими та необов'язковими для підтримки належної якості життя населення) параметрами.

12. Використання можливостей зміцнення фінансової самостійності та автономії МСВ, наданих в рамках фінансової децентралізації та при впровадженні нових методологічних підходів щодо планування місцевих бюджетів, дозволяє створити надзвичайно сприятливе інституціональне середовище та сформувати дієве економічне забезпечення для розширення фіскального простору, що може бути досягнуто на основі використання підходів та положень щодо визначення послідовності та розкриття змістовного наповнення етапів процесу складання місцевого бюджету на середньостроковий період.

13. Одним з ключових етапів впровадження методології середньострокового планування у бюджетний процес є обґрунтування пріоритетів цільового фінансування програм та проектів розвитку на державному та територіальному рівні, що передбачає як упорядкування й узгодження цілей державної політики та місцевих програм розвитку, так і розроблення методичного забезпечення щодо визначення рамок лімітів та обмежень фінансування відповідних бюджетних видатків, яке запропоновано здійснювати на основі використання розробленого методичного підходу в рамках виконання послідовності обґрунтування фінансового забезпечення видатків бюджету відповідно до пріоритетів державної політики та місцевих програм розвитку.

14. В контексті формування місцевих бюджетів використання програмно-цільового підходу обов'язково має враховувати розмаїтий склад пріоритетів діяльності місцевого самоврядування, необхідність оперативного реагування місцевої влади на проблемні ситуації. Для урахування зазначених вимог та особливостей формування місцевих бюджетів в умовах децентралізації державних фінансів запропоновано підхід щодо послідовності розробки та виконання цільових проектів і програм регіонального соціально-економічного розвитку, який базується на інтеграції положень програмно-цільового підходу та концепції фіскального простору.

СПИСОК ОСНОВНИХ ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографії та розділи у колективних монографіях

1. Кузькін Є. Ю. Фінансове забезпечення фіскального простору місцевого самоврядування: монографія / Є.Ю. Кузькін. – Харків: ХНЕУ ім. С. Кузнеця; ПП «Технологічний Центр», 2019. – 260 с.

2. Кузькін Є. Ю. Фінансово-бюджетний потенціал органів місцевого самоврядування в умовах адміністративно-територіальної реформи / Є. Ю. Кузькін. – Київ : ДНУ “Акад. фін. управління”, 2013. – 308 с.

3. Кузькін Є. Ю. Правова основа функціонування суб'єктів міжбюджетних відносин у забезпеченні надання суспільних послуг : підрозділ монографії / Є. Ю. Кузькін, О. В. Шишко // Модернізація фінансової системи України в процесі євроінтеграції : у 2 т. / Т. І. Єфименко, С. С. Гасанов, П. М. Леоненко та ін. ; за ред. О. В. Шлапака, Т. І. Єфименко. – Київ : ДНУ “Акад. фін. управління”, 2014. – Т. 2. – С. 325–330. *Особисто автором визначено зв'язок між організаційними підходами до виконання повноважень органів місцевого самоврядування та джерелами їх фінансування.*

Кузькін Є. Ю. Основні підходи до запровадження середньострокового планування показників місцевих бюджетів у сучасних умовах : підрозділ монографії / Є. Ю. Кузькін, О. В. Шишко // Модернізація фінансової системи України в процесі євроінтеграції : у 2 т. / Т. І. Єфименко, С. С. Гасанов, П. М. Леоненко та ін. ; за ред. О. В. Шлапака, Т. І. Єфименко. – Київ : ДННУ “Акад. фін. управління”, 2014. – Т. 2. – С. 350–361. *Особисто автором розроблено підхід щодо упорядкування механізму середньострокового планування місцевих бюджетів в контексті розширення фіскального простору місцевого самоврядування.*

4. Кузькін Є. Ю. Зарубіжний досвід фіскальної децентралізації: проблеми та шляхи їх розв’язання / Я. В. Котляревський, Є. Ю. Кузькін, О. В. Шишко // Фінансова глобалізація і євроінтеграція / за ред. О. Г. Білоруса, Т. І. Єфименко. – Київ : ДННУ “Акад. фін. управління”, 2015. – С. 356–366. *Особисто автором узагальнено підходи щодо формування механізму взаємодії складових системи місцевого самоврядування в умовах фінансової децентралізації.*

5. Кузькін Є. Ю. Проблеми розширення повноважень органів місцевого самоврядування в сучасних умовах / Є. Ю. Кузькін, О. В. Шишко // Удосконалення управління державними фінансами та реформування податкової системи України / за ред. Т. І. Єфименко. – Київ : ДННУ “Акад. фін. управління”, 2015. – С. 97–111. *Особисто автором виявлено дихотомічний характер та обґрунтовано шляхи розв’язання суперечностей в сфері визначення власних і делегованих бюджетних й податкових повноважень за функціями управління та самоврядування.*

6. Кузькін Є. Ю. Підходи до визначення та обґрунтування форм міжбюджетних відносин в актуальних дослідженнях теорії суспільних фінансів / Є. Ю. Кузькін // Актуальні проблеми розвитку системи управління державними фінансами: євроінтеграційний контекст / за ред. Т. І. Єфименко. – Київ : ДННУ “Акад. фін. управління”, 2016. – С. 124–140.

Кузькін Є. Ю. Удосконалення місцевого оподаткування відповідно до тенденцій децентралізації / Є. Ю. Кузькін, В. І. Левін // Актуальні проблеми розвитку системи управління державними фінансами: євроінтеграційний контекст / за ред. Т. І. Єфименко. – Київ : ДННУ “Акад. фін. управління”, 2016. – С. 165–180. *Особисто автором узагальнено склад та визначено можливості використання податкових та неподаткових механізмів розширення фіскального простору місцевого самоврядування.*

Кузькін Є. Ю. Економіко-математичне моделювання процесу бюджетного інвестування в Україні та ЄС / Є. Ю. Кузькін, А. В. Ставицький // Актуальні проблеми розвитку системи управління державними фінансами: євроінтеграційний контекст / за ред. Т. І. Єфименко. – Київ : ДННУ “Акад. фін. управління”, 2016. – С. 377–390. *Особисто автором здійснено постановку завдання оцінки ефективності бюджетних капітальних видатків та обґрунтовано шляхи активізації інвестиційної діяльності держави на місцевому рівні.*

Кузькін Є. Ю. Рекомендації щодо вдосконалення інституційного забезпечення механізму розподілу та моніторингу державних інвестицій / Є. Ю. Кузькін, М. М. Лаврентьев // Актуальні проблеми розвитку системи управління державними фінансами: євроінтеграційний контекст / за ред. Т. І. Єфименко. – Київ : ДННУ “Акад. фін. управління”, 2016. – С. 390–398. *Особисто автором визначено принципи планування інвестицій місцевими органами влади та розроблено рекомендації щодо системи управління державними інвестиціями на місцевому рівні.*

7. Кузькін Є. Ю. Управління інвестиційною діяльністю в аспекті підтримки економічного зростання / Є. Ю. Кузькін // Державні фінанси України: розвиток та управління змінами (проблеми економічної безпеки) / за ред. Т. І. Єфименко. – Київ : ДННУ “Акад. фін. управління”, 2017. – С. 220–235.

Кузькін Є. Ю. Трансформація системи оподаткування в умовах децентралізації фіскальних повноважень на користь територіальних громад. / Є. Ю. Кузькін, І. В. Точіліна // Державні фінанси України: розвиток та управління змінами (проблеми економічної безпеки) / за ред. Т. І Єфименко. – Київ : ДННУ “Акад. фін. управління”, 2017. – С. 361–376. *Особисто автором визначено закономірності формування структурної побудови, функцій та доходної спроможності системи місцевих податків і зборів в умовах фінансової децентралізації.*

Статті у наукових фахових виданнях України

8. Кузькін Є. Ю. Фінансовий потенціал підприємств машинобудівної галузі / Є. Ю. Кузькін // Фінанси України. – 2009. – №7 (164). – С. 89–93.

9. Кузькін Є. Ю. Моделювання ризику в інвестиційному проектуванні / Є. Ю. Кузькін, Є. О. Глотов // Теорія та практика державного управління. – 2009. – Вип. 4 (27). – С.184–192. *Особисто автором узагальнено концептуальні підходи щодо урахування факторів невизначеності та ризику при реалізації проектів та програм бюджетного, приватного та іноземного інвестування.*

10. Кузькін Є. Ю. Теоретичні аспекти фіскальної децентралізації. / Є. Ю. Кузькін. // Наукові праці НДФІ. – 2014. – Вип.4 (69). – С. 3–12.

11. Кузькін Є.Ю. Розширення повноважень місцевого самоврядування в сучасних умовах: основні напрями та подолання перешкод / Є. Ю. Кузькін, О. В. Шишко // Фінанси України. – 2015. – № 11 (240). – С. 43–55. *Особисто автором визначено складові та встановлено фінансові орієнтири цільової спрямованості процесу децентралізації державної влади в фінансовій сфері.*

12. Кузькін Є. Ю. Місцеве оподаткування як інструмент зміцнення власної дохідної бази місцевого самоврядування / Є. Ю. Кузькін // Фінанси України. – 2015. – № 4 (233). – С. 34–47.

13. Кузькін Є. Ю. Зарубіжний досвід фіскальної децентралізації: проблеми та шляхи розв’язання / Є. Ю. Кузькін, Я. В. Котляревський, О. В. Шишко // Фінанси України. – 2015. – №12 (241). – С. 63–72. *Особисто автором узагальнено підходи щодо фінансового забезпечення діяльності органів місцевої влади та самоврядування в унітарних державах.*

14. Кузькін Є. Ю. Вплив децентралізації на місцеві фінанси та зарубіжний досвід організації самоврядування / Є. Ю. Кузькін, Т. Г. Барабаш, О. В. Шишко. // Наукові праці НДФІ. – 2015. – Вип.4 (73). – С. 27–41. *Особисто автором розкрито проблемні аспекти, особливості та організаційно-правові передумови створення належної матеріально-фінансової бази територіальних громад у період реформування місцевого самоврядування.*

15. Кузькін Є. Ю. Перспективи та передумови бюджетної децентралізації в Україні на сучасному етапі / Є. Ю. Кузькін, Т. Г. Затонацька, А. В. Ставицький // Наукові праці НДФІ. – 2015. – Вип.1 (70). – С. 74–86. *Особисто автором визначено напрями бюджетної реформи та розширення можливості організаційного, фінансового та адміністративного впливу місцевих органів самоврядування на соціально-економічні перетворення регіонів.*

16. Кузькін Є. Ю. Вплив децентралізації на розвиток регіонів. /Є. Ю. Кузькін. // Наукові праці НДФІ. – 2016. – № 3 (76). – С. 39–53.

17. Кузькін Є. Ю. Ключові проблеми формування фіскальної спроможності місцевих бюджетів. / Є. Ю. Кузькін // Наукові праці НДФІ. – 2017. – Вип.1 (78). – С. 53–67.

Статті у наукових періодичних виданнях України, які включені до міжнародних наукометричних баз

18. Кузькін Є. Ю. Теоретичні засади використання цільових форм міжбюджетних трансферів місцевим бюджетам / Є. Ю. Кузькін // Фінанси України.

– 2016. – №12 (253). – С. 45–58. (Index Copernicus)

19. Кузькін Є. Ю. Інституціональне середовище бюджетної системи / Є. Ю. Кузькін, П. М. Леоненко, Я. В. Юхименко // Фінанси України. – 2018. – № 5 (270). – С. 110–124. (Index Copernicus) *Особисто автором розкрито особливості бюджетної децентралізації в процесі збільшення значення та ролі інститутів місцевого самоврядування.*

20. Кузькін Є.Ю. Оцінка бюджетного потенціалу регіонів в умовах фінансової децентралізації [Електронне видання] / Є. Ю. Кузькін. // Ефективна економіка. – 2018. – №9. – Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7152> (Index Copernicus)

21. Кузькін Є. Ю. Приватизаційні компенсаційні гарантії як інструмент залучення приватних іноземних інвестицій до державного сектору / Є. Ю. Кузькін, Ю. В. Корнесва. // Наукові праці НДФІ. – 2018. – Вип.1 (82). – С.33–42. (Index Copernicus) *Особисто автором визначено узагальнено підходи щодо інтеграції бюджетного, приватного та іноземного інвестування на регіональному рівні.*

22. Кузькін Є. Ю. Концепція розширення фіскального простору місцевого самоврядування в умовах децентралізації державних фінансів [Електронне видання]. / Є. Ю. Кузькін // Ефективна економіка. – 2018. – №7. – Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7151> (Index Copernicus)

23. Kuzkin Y. Estimation of structural and regional differentiation of municipal budgets under financial decentralization (case for Ukraine) / Y. Kuzkin. // Public and Municipal Finance. – 2018. – Vol. 7, Is. 4 – P. 29–40. (Academic Resource Index, Dimensions, ERA, JUF0, Google Scholar, JournalGuide, WorldCat, SciLit, EZB, eLibrary.ru, ZBW)

24. Кузькін Є. Ю. Формування фіскального простору місцевого самоврядування в умовах децентралізації державних фінансів // Проблеми економіки. – 2018. – №2 (36). – С. 328–334. (Index Copernicus (Польща), Ulrichsweb Global Serials Directory (США), Research Papers in Economics (США), Directory of Open Access Journals, CiteFactor (США), Academic Journals Database (Швейцарія), GetInfo (Німеччина)).

25. Кузькін Є.Ю. Методичні аспекти реалізації програмно-цільового підходу до формування місцевих бюджетів в умовах децентралізації державних фінансів // Бізнес Інформ. – 2018. – №6. – С. 290–296. (Index Copernicus (Польща), CiteFactor (США), Ulrichsweb Global Serials Directory (США), Research Papers in Economics (США), Directory of Open Access Journals, Academic Journals Database (Швейцарія), GetInfo (Німеччина))

26. Kuzkin Y. Economic growth of the country and national intellectual capital (evidence from the post-socialist countries of the central and eastern Europe). / Y. Kuzkin, T. Cherkashyna, N. Nebaba, B. Kuchmacz. // Problems and Perspectives in Management. – 2019. – Vol. 17, Is. 1. – P. 348–359 (Scopus, Academic Resource Index, Australian Business Deans Council, Carleton University journal list, EconBiz, Handelsblatt-VWL, Information Matrix for the Analysis of Journals, Italian Academy of Business Economics, Journal Guide та ін.). *Особисто автором запропоновано методичний підхід щодо визначення пріоритетів цільового фінансування програм та проектів розвитку на державному та місцевому рівні.*

27. Кузькін Є. Ю. Теоретико-методологічний базис формування фіскального простору місцевого самоврядування в умовах фінансової децентралізації. / Є. Ю. Кузькін // Бізнес Інформ. – 2019. – №1. – С.322–331 (Index Copernicus (Польща), Ulrichsweb Global Serials Directory (США), Research Papers in Economics (США), Directory of Open Access Journals, CiteFactor (США), Academic Journals Database (Швейцарія), GetInfo (Німеччина)).

28. Кузькін Є. Ю. Організаційно-економічне забезпечення формування

фіскальних повноважень та відповідальності об'єднаних територіальних громад України. / Є. Ю. Кузькін // Актуальні проблеми економіки. – 2019. – №1 (211). – С.72–81 (EBSCOhost, EconLit, ABI/Inform (by ProQuest), Erih Plus (Норвегія).

Публікації за матеріалами конференцій

29. Кузькін Є.Ю. Фінансові ресурси в системі адаптації підприємства до зовнішнього середовища. / Є.Ю. Кузькін. // Матеріали симпозиуму з нагоди 65-річчя Харківського інституту фінансів Українського державного університету фінансів та міжнародної торгівлі «Розвиток фінансових відносин в умовах трансформаційних процесів: український вимір» (м. Харків, 16 жовтня 2008 р.) – Харків : ХІФ УДУФМТ, 2008. – С. 15-18.

30. Кузькін Є. Ю. Дії банківських установ в період кризи. / Є. Ю. Кузькін, В. А. Янковська. // Матеріали Всеукраїнської конференції «Еволюція української державності: соціально-економічні, політичні, культурні аспекти» (м. Харків 9 квітня 2009 р.) – Харків: ХІФ УДУФМТ, 2009. – С. 250–252. *Особисто автором визначено склад антикризових дій держави щодо подолання негативних явищ в розвитку банківського сектору.*

31. Кузькін Є. Ю. Компенсація распределения Стьюдента при наличии корреляции в наблюдаемых данных / Є. Ю. Кузькін, А. С. Мазманишвили // Матеріали 2-го Міжнародного симпозиуму «Розвиток фінансових відносин в умовах трансформаційних процесів» (м. Харків, 10 грудня 2009 р.) – Харків : ХІФ УДУФМТ, 2009. – С. 440–442. *Особисто автором визначено особливості моделювання фінансових відносин.*

32. Зацеркляний М. М. Модель кредитування малих підприємств із урахуванням ризиків. / М. М. Зацеркляний, Є. Ю. Кузькін // Матеріали 2-го міжнародного симпозиуму «Розвиток фінансових відносин в умовах трансформаційних процесів: український вимір» (м. Харків, 10 грудня 2009 р.). – Харків: ХІФ УДУФМТ, 2009. – С. 443-445. *Особисто автором узагальнено вимоги щодо активізації кредитування малого бізнесу на місцевому та регіональному рівнях.*

33. Кузькін Є.Ю. Наукові досягнення В. Леонтєєва та Нобелівський рух в Україні / Є. Ю. Кузькін, І. В. Кищак // Матеріали Міжнародної науково–практичної конференції молодих учених та студентів «Гуманітарний та соціальний розвиток суспільства як шлях покращення економічного стану країни» (м. Харків, 3 квітня 2014 р.) – Харків : ХІФ УДУФМТ, 2014. – С. 39–40. *Особисто автором узагальнено теоретичні підходи щодо забезпечення фінансової стабілізації економічного стану держави.*

34. Кузькін Є.Ю. Перспективи розширення дохідної спроможності місцевих бюджетів / Є. Ю. Кузькін // Матеріали міжнародної науково–практичної конференції «Бюджетно–податкова політика та регіональний розвиток України» (м. Ірпінь, 22 травня 2015 р.) – Ірпінь: Вид. НУДПСУ, 2015. – С. 259– 262.

35. Кузькін Є. Ю. Шляхи покращення інвестиційного клімату в Україні. / Є. Ю. Кузькін, Г. М. Пашина // Матеріали VIII Симпозиуму «Удосконалення механізмів регулювання фінансово-економічного забезпечення сталого розвитку підприємств і регіонів» (м. Харків, 19 листопада 2015 р.) – Харків: ХІФ УДУФМТ, 2015. – С. 128-130. *Особисто автором визначено інституціональні передумови фінансово-економічного та інвестиційного забезпечення сталого розвитку підприємств і регіонів.* нет

36. Кузькін Є. Ю. Детермінанти фіскального простору місцевого самоврядування / Є. Ю. Кузькін. // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Економічний розвиток і спадщина Семена Кузнеця»: тези доповідей (м. Харків, 31 травня – 1 червня 2018 р.) – Харків : ХНЕУ імені Семена Кузнеця, 2018. – С. 308–309.

37. Кузькін Є. Ю. Іноземний досвід міжбюджетних відносин та формування дохідної бази місцевих бюджетів / Є. Ю. Кузькін // Матеріали XI симпозиуму «Фінансова

система України: актуальні питання, досягнення та можливості» (м. Харків, 22 листопада 2018 р.) – Харків : Харківський інститут фінансів КНТЕУ 2018. – С.515-517.

38. Кузькін Є. Ю. Еволюційні тенденції фіскальної децентралізації на національному та субнаціональному рівнях / Є. Ю. Кузькін // Матеріали Міжнародної науково–практичної конференції «Актуальні проблеми економіки, управління та фінансів (м. Дніпро, 19 квітня 2019 р.). – Дніпро : Університет митної справи та фінансів, 2019. – С. 93–94.

39. Кузькін Є. Ю. Основні напрями розширення фіскального простору місцевого самоврядування в Україні / Є. Ю. Кузькін. // Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції здобувачів вищої освіти і молодих учених «Актуальні проблеми формування ефективної фінансово-економічної системи України в умовах глобальної кризи» (м. Харків, 18 квітня 2019 р.) – Харків : Харківський інститут фінансів КНТЕУ, 2019 – С. 106 – 109.

АНОТАЦІЯ

Кузькін Є. Ю. Теоретико-методологічне забезпечення розширення фіскального простору місцевого самоврядування в умовах фінансової децентралізації. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук за спеціальністю 08.00.08 – гроші, фінанси і кредит. – Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця. – Харків, 2019.

В дисертації представлено пропозиції до розв'язання вагомій науково-прикладній проблеми розширення фіскального простору місцевого самоврядування в умовах фінансової децентралізації.

Визначено передумови формування, складові та джерела фінансового забезпечення місцевого самоврядування. Теоретично обґрунтовано сутності та визначено складові процесу фінансової децентралізації в контексті упорядкування фінансових орієнтирів цільової спрямованості перерозподілу владних повноважень та компетенцій. Узагальнено характеристики структурної побудови та особливості фінансового наповнення базових моделей місцевого самоврядування.

Систематизовано понятійно-категоріальний апарат фінансової децентралізації та розширення фіскального простору місцевого самоврядування. Запропоновано визначення та підхід щодо структуризації фіскального простору місцевого самоврядування. Сформовано та доведено гіпотезу щодо формування теоретико-методологічного базису розширення фіскального простору місцевого самоврядування при фінансовій децентралізації. Систематизовано теоретичне підґрунтя формування та визначено змістовне наповнення теоретико-методологічного базису розширення фіскального простору місцевого самоврядування при здійсненні фінансової децентралізації. Розроблено методичний підхід щодо виявлення потреб місцевого самоврядування у розширенні фінансової автономії

Визначено закономірності змін стану структурної та регіональної диференціації місцевих бюджетів в контексті реформи міжбюджетних відносин та фінансової децентралізації. Визначено та розкрито зміст етапів послідовності формування та використання бюджетного потенціалу адміністративно-територіальної одиниці держави. Запропоновано методичний підхід щодо оцінки потреб місцевого самоврядування у розширенні фіскального простору. Дано обґрунтування наукового підходу до структуризації механізму та розробки методичних положень щодо середньострокового планування місцевих бюджетів в контексті розширення фіскального простору місцевого самоврядування. Розроблено положення щодо визначення пріоритетів цільового

фінансування програм та проектів розвитку на державному та місцевому рівні.

Ключові слова: фіскальний простір, місцеве самоврядування, місцевий бюджет, фінансова децентралізація, територіальна громада, бюджетний потенціал, доходи бюджету, видатки бюджету, податки, місцеві збори, фіскальна самостійність, фіскальна відповідальність, міжбюджетні відносини, міжбюджетні трансферти, регіональна диференціація, структурна диференціація, середньострокове бюджетне планування.

SUMMARY

Kuzkin Ye. Yu. Theoretical and methodological support of the fiscal space expansion within local self-governments in conditions of financial decentralization. – Qualifying scientific thesis published as a manuscript.

This dissertation is aimed at obtainment of the scientific degree of Doctor of Economics majoring in 08.00.08 – funds, finances and credit. – Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics. – Kharkiv, 2019.

The dissertation presents the author's approach to solution of the important scientific and applied problem of expansion of the fiscal space of local self-governments under conditions of financial decentralization.

The preconditions of formation of local self-government financial support, its components and sources are established herein. The preconditions for obtaining a true subjectivity in the fiscal area by local authorities as a part of the process of public finances decentralization and reforming of intergovernmental fiscal relations system in Ukraine are generalized. The theoretical substantiation of the essence is given and components of the financial decentralization process are defined in the context of streamlining the financial guidelines of the target direction of powers and competencies redistribution.

The definition of the essence is proposed and the approach to structuring the fiscal space of local self-government is presented as a set of economic processes and economic relations localized within a certain territory. The world experience is generalized and the dynamics of budget autonomy according to levels of state power in countries with federative (confederative) and unitary state structure is researched. The generalization of the characteristics of content, financial content and conditions for implementation of various forms of state power decentralization (deconcentrating, evolution, delegation, and valuation) is conducted. The content and nature of interconnection between principles of state power decentralization and provision of fiscal autonomy of local self-government are determined. The authors hypothesis concerning the formation of theoretical and methodological basis for the local self-government fiscal space expansion in the conditions of financial decentralization is formulated. The theoretical basis of formation is systematized and the content of elements of the theoretical and methodological basis of the local self-government fiscal space expansion is determined in the course of financial decentralization implementation.

The methodical approach of autonomy as well as the justification of financial decentralization measures taking into account the structural and regional aspects of differentiation based on the use of statistical and cluster analysis procedures to identify features of local budgets formation on different levels are developed. The regularities of changes in the state of structural and regional differentiation of local budgets are determined in the context of inter-budgetary relations reform and financial decentralization. The content of stages of sequence of formation and use of budget potential of the administrative and territorial unit of the state is determined and disclosed. It is proved that the key components of formation of state administrative-territorial units budget potential are income and expenditures of the budgets.

The mechanism of interaction of the components of the local self-government system in Ukraine under the current conditions of carrying out the reform of the administrative

and territorial system is considered. Provisions on financial justification for the feasibility of forming joint territorial communities in conditions of financial decentralization are formed. A methodical approach is proposed for assessing the needs of local self-government in expanding the fiscal space on the basis of positioning the parameters of local budgets in the context of the corresponding matrix and interpretation of the results in accordance with the developed recommendations for determining the state and justification of priority measures to expand the fiscal space of local self-government.

The directions and justification of the forms of rationalization of intergovernmental fiscal relations and the improvement of the practice of using the target forms of transfers to local budgets are determined. The approach to establishment of the classification system by types of intergovernmental transfers according to the purposes of use and terms of providing. The mandatory requirements for the implementation of the target forms of intergovernmental transfers (sectoral subventions to local budgets) are defined.

The definition of nature of influence of structural construction, functions and income ability of the system of local taxes and fees on providing financial content for the basic models of local self-government is generalized. The feasibility of introducing a taxation model is proved, under which the scope of powers of local self-government bodies in the conditions of reforming of the administrative-territorial system will be expanded through delegating to a local level of rights on autonomous setting rates and regimes of additional taxes and charges administering within the operation of national institutional principles for fiscal space expanding by local self-governments.

The substantiation of the scientific approach to the structuring of the mechanism and the development of methodological provisions on medium-term planning of local budgets in the context of expansion of the fiscal space of local self-government is given. Compliance with the requirements of long-term and prospects in defining the goals and provisions of the state strategy also allows for the real filling of the autonomy of local self-government with regard to formation and implementation of the strategy of the territory development, combined with the preservation of flexible communication, close coordination of decisions in the field of local budgets with the planning of state finances in general.

Provision are developed for defining the priorities of targeted financing of programs and development projects at the state and local level. The sequence of economic substantiation and financial provision of budget expenditures in accordance with the priorities of state policy and local development programs is proposed. The advantages and limitations of the use of the program-target approach in the field of development of programs and projects of regional social and economic development, the financing of implementation of which is expected to be carried out at the expense of local budgets. Recommendations on the improvement of local borrowing regulatory mechanisms and addressing fiscal risks are developed. Proposed approaches to improve the methodological support of planning and control of implementation of budget and investment projects at the local level. An approach has been developed to evaluate the effectiveness of budget programs implemented at various levels by various implementers and spending units at all stages of the budget process through the implementation of procedures for monitoring, analyzing and controlling the targeted and efficient use of budget funds.

Keywords: fiscal space, financial decentralization, local self-government, local community, local budget, budget potential, budget revenues, budget expenditures, taxes, local charges, fiscal independence, fiscal responsibility, inter-budget relations, inter-budget transfers, regional differentiation, structural differentiation, medium-term budget planning.

КУЗЬКІН ЄВГЕН ЮРІЙОВИЧ

**ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗШИРЕННЯ
ФІСКАЛЬНОГО ПРОСТОРУ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В
УМОВАХ ФІНАНСОВОЇ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ**

Спеціальність 08.00.08 – гроші, фінанси і кредит

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора економічних наук

Формат 60×84/16 Ум. друк. арк. 1.9. Тир. 100 прим. Зам. № 423-19
Підписано до друку 20.09.19 Папір офсетний.

Надруковано з макету замовника у ФОП Бровін О.В.
61022, м. Харків, вул. Трінклера, 2, корп.1, к.19. Т. (057) 758-01-08, (066) 822-71-30
Свідоцтво про внесення суб'єкта до Державного реєстру
видавців та виготовників видавничої продукції серія ДК 3587 від 23.09.09 р.

СТИЛЬ·[®]
·ИЗДАТ
ТИПОГРАФИЯ
www.stil-izdat.com